

דרך תכלת: תולדותיו של כתב-עת חלוצי

מרכז שלם וכתב העת שלו 'תכלת' כוננו בארץ לראשונה את מסגרת החשיבה השמרנית. עיון בדרכי התגבשותו, הכרעותיו והשפעתו של כתב העת, במלאת 25 שנה להופעת גיליונו הראשון

אי שם בתחילת שנות התשעים הקימה קבוצת אינטלקטואלים קטנה בירושלים את 'מרכז שלם'. זו הייתה אבן פינה לתהליך מרתק של צמיחת תנועה שמרנית ישראלית, שגם 'השילוח' הוא חלק ממנה בכמה מובנים. אפיקי הפעולה המרכזיים של המרכז היו הפעלת עמיתי מחקר, תוכניות לסטודנטים, הוצאת ספרים שהגישה לקורא הישראלי את מיטב ההגות השמרנית של המערב, וכתב עת ושמו 'תכלת', על שם התכלת שבשמיים ובציצית ובדגל המדינה. 46 גיליונות של תכלת פורסמו בקביעות מ-1996 עד 2012, בעברית ובאנגלית במקביל (בכותרת Azure). אותי, ורבים מבני גילי, תכלת תפס לראשונה איפשהו בשנות התיכון בואכה שירותנו הצבאי. עד אז לא הכרנו דבר כזה: כתב-עת שכל גיליון שלו כמוהו כספר עיון; כמאה וחמישים עמודים בשחור לבן, עם אינספור הערות שוליים, ללא כל איור או תמונה פרט לגרף מזדמן עם נתונים כלכליים. רעיונות במערומיהם, שהציבו אתגר רציני.

צמיחת השמרנות הישראלית היא נושא ראוי למחקר נרחב, ואני מתכנן לכתוב על כך בנפרד בעתיד. אך אם להתמקד בסיפור אחד, תכלת ומרכז שלם הם אפשרות מתבקשת, בשל ראשוניותם. הם היו המעבדה, או שמא בית היוצר, של מה שנקרא היום "שמרנות ישראלית". כמה מהכותבים הבולטים בתחום כיום צמחו שם, וחלק מעמיתי המחקר שהיו שם ממלאים כיום תפקידים בכירים בציבוריות הישראלית. אך

אהרן אריאל לביא הוא המייסד והמנכ"ל של 'הקהל', החממה לקהילות משימתיות בתפוצות, ודוקטורנט במרכז עוריאלי לחקר ישראל והציונות באוניברסיטת ניו ג'ורג'ון. ספרו האחרון, 'שבע', עוסק בהיבטים הכלכליים והחברתיים של שנת השמיטה.

מעל הכול, תרומתו של תכלת ניכרת בשיח הרעיוני בישראל. רעיונות שהיום נראים מובנים מאליהם, כגון הביקורת על המהפכה השיפוטית של אהרן ברק, נולדו בזמן אמת מעל דפי תכלת.

מלאת 25 שנה לגיליון הראשון היא זמן מתאים לשאול: מה היו המטרות שהציבו לעצמם כותבי תכלת ועורכיו, והאם הן הושגו? מה היו הרעיונות המרכזיים שנבחנו ונידונו וכיצד התפתח השיח לאורך השנים? כיצד השתלבו הוגים ישראלים לצד הוגים אמריקנים ובאיזו מידה נעשתה "ישראליות" של שיח אמריקני? ולבסוף, איזה תפקיד מילא עולם המחשבה היהודית המסורתי בתהליך החשיבה על השמרנות הישראלית בראשיתה?

כדי לענות על שאלות אלו אציג להלן ניתוח של השיח שהתקיים על גבי גיליונות 'תכלת' לאורך 16 שנותיו. מדובר בניתוח מקוצר, כמובן, מכיוון שניתוח מלא ידרוש עבודה בסדר גודל של דוקטורט (שלמעשה הולך ונכתב בימים אלו, ומאמר זה מתבסס עליו). במהלך המחקר שהוביל לכתיבת המאמר הזה קיימתי גם ראינות עם כותבים ועורכים מרכזיים בתכלת, שחשפו בפני נדבכים נוספים מהעולם המרתק של כתב העת הזה.¹ אשתדל לתת גם את זווית הראייה שלהם ואת הסיפורים שמאחורי הקלעים. בעצם, משם כדאי להתחיל.

לרעיונות יש השלכות

"לרעיונות יש השלכות" – "Ideas have consequences". אמרה זו רווחה במסדרונות הבית הלבן במשך שמונה שנות כהונתו של הנשיא רונלד רייגן, לאורך שנות השמונים. בשנים ההן נפל מסך הברזל והסתיימה המלחמה הקרה, הכלכלה האמריקנית עברה שינויים מרחיקי לכת ששחררו את השוק, ובצד השני של האוקיינוס ישראל החלה להתבסס כמעצמה אזורית ולפתח את תעשיית ההיי-טק שלה. על הרקע הזה התגבשה קבוצת סטודנטים וסטודנטיות צעירים באוניברסיטת פרינסטון שבמדינת ניו-ג'רזי. הם היו יהודים, אך לא מרקע אורתודוקסי ולא בעלי ידע יהודי רב. הם היו ציונים, וכבר אז הרגישו שהאקדמיה האמריקנית נוטה לבקר ואף להשמיץ את ישראל באופן שאיננו פרופורציונלי ואיננו הגון. הם בקושי דיברו עברית, אבל חלמו לעלות לישראל ולהקים בה את האוניברסיטה היהודית השמרנית הראשונה. התוכנית המקורית הייתה להצטרף לישוב קיים ביהודה ושומרון, או להקים יישוב חדש, ולתרום למדינת ישראל מבחינה רעיונית. "הבנו שאיש מאיתנו לא הולך להיות רמטכ"ל או איש עסקים", אמר לי ד"ר דניאל פוליסר, ממייסדי הקבוצה ומוביליה, "אז החלטנו למקם את עצמנו בעולם הרעיונות". ולרעיונות, כאמור, יש השלכות.

המנהיג הרעיוני של הקבוצה היה ללא ספק יורם חזוני, שהחל את לימודיו בפרינסטון

בשנת 1983 בחוג ללימודי מזרח אסיה, ואף תרגם ספר מיפנית לאנגלית. פוליסר, שיהיה שותפו הבכיר להקמת מרכז שלם בעשור הבא, הגיע לפרינסטון שנה קודם לכן ולמד מדעי המדינה. מבחינה פוליטית חברי וחברות הקבוצה היו שמרנים, או ליתר דיוק ניאו-שמרנים. הם הושפעו עמוקות מכתב העת 'קומנטרי', בית היוצר של התנועה הניאו-שמרנית בארה"ב שהיה בבעלות יהודית (בהוצאת הוועד היהודי-אמריקני, AJC). חברי הקבוצה בפרינסטון פגשו את בכירי קומנטרי נורמן פודהורץ ואירווינג קריסטול לא יותר מפעם או פעמיים, אך הושפעו עמוקות מכתביהם ואף קיבלו מקריסטול את המענק הראשון להקמת כתב העת הסטודנטיאלי שלהם.

הוא נקרא The Princeton Tory, והגיליון הראשון יצא באוקטובר 1984 (עם יורם חזוני כעורך ודניאל פוליסר כעורך בפועל). המונח "Tory", כידוע, מתייחס לתפיסה השמרנית הבריטית שמקדשת את יציבות הסדר החברתי. זה עוד לא היה תכלת, אלא כתב עת צנוע בהרבה עם כ-40 עמודים לגיליון. אבל הייתה זו ההתנסות הראשונה של הקבוצה בכתיבה רצינית. לאחר שהקבוצה סיימה את לימודיה היא הורשה את כתב העת לסטודנטים צעירים יותר. הוא ממשיך לצאת עד ימינו וכיום המו"ל הוא סטודנט צעיר מאוסטין שבטקסס, אדם הופמן שמו, המו"ל היהודי הראשון לאחר כעשור שבו נשלט כתב העת בידי סטודנטים קתולים. רק השנים האחרונות של ארכיון ה'טורי' נגישות ברשת (שבה הוא מתפרסם ממילא). את גיליונות השנים הראשונות ניתן למצוא רק בתוך ארגזים בחדר נעול בקומה השלישית של בניין כתבי-העת הסטודנטיאליים. "ניסינו לעשות דיגיטציה של הארכיון", סיפר לי הופמן, "אבל הייתה לכך התנגדות עזה מצד הבורד (הוועד המנהל של העמותה האחראית על כתבי-העת, א. א. ל.) והבוגרים". זאת, הסביר, כי רבים מאלה שכתבו ב'טורי' לפני עשרים ושלושים שנה מכהנים כיום בתפקידים בכירים, והנגשת מאמריהם מימיהם כסטודנטים צעירים עלולה להציף ציטוטים מביכים שיגרמו להם תסכוכות מיותרות.

על כל פנים, כעשרים מחברי קבוצת פרינסטון חזרו בתשובה ואימצו דרך חיים אורתודוקסית. פוליסר אף למד מאוחר יותר בישיבה לבעלי תשובה בישראל. רובם של אותם חברים אף עלו לארץ ישראל. כידוע, באותן שנים החלה לצמוח בארץ תנועת נרחבת של חזרה בתשובה. תנועת ענק זו – שהקיפה, על פי הסקר החברתי של הלמ"ס משנת 2011, כ-200 אלף אנשים בוגרים – השפיעה על התרבות הישראלית הכללית, על עולם לימוד התורה ועל המפה הפוליטית הישראלית. שורשיה נעוצים כנראה בטרואמות של מלחמת יום הכפורים ולאחריה מלחמת לבנון, שהותירו ישראלים רבים במשבר זהות שביקש את פתרונו. לחלקם, הפתרון היה חזרה למקורות ולזהות שקדמה לזהות הישראלית המודרנית. חלק אחר בחר כפתרון להתקדם הלאה לעבר פוסט-יהדות ופוסט-ציונות – תופעה שתהיה אחד הזרזים החשובים להקמת תכלת, ואשר המאבק בה יהיה הראשון שיחרוט כתב העת על דגלו.

למעשה, לא היה קשר בין שתי התנועות: חברי קבוצת פרינסטון חזרו בתשובה,

לעדונו של דניאל פוליסר, בין היתר בהשפעת התובנה שהידע היהודי המועט שהונחל להם ב"סאנדיי סקול" כמעט חסר ערך, והם מנוכרים למורשת עמם. הם לא הכירו את תנועת התשובה הישראלית של אותם ימים, וממילא גם לא השתלבו בה. הם גם לא היו יכולים לעשות זאת; רובה ככולה הייתה דוברת עברית, הצטרפה לעולם החרדי והתרחקה מהתרבות המערבית, לרבות האקדמיה. החוזרים בתשובה מן הקבוצה בפרינסטון שאפו להביא לישראל את ליבת האקדמיה המערבית המסורתית, לא להתרחק ממנה. לימים הם יעמלו רבות להוכיח את הקשר בין יהדות לשמרנות ולהראות את ההשפעה העצומה של היהדות על המערב בכללותו.

ובכל זאת, דומני שבעומקם של דברים העיתוי ההיסטורי איננו מקרי, ותשובתם של אנשי פרינסטון קשורה בשורשה לתנועת התשובה בארץ, אף כי הן נבדלות בהתממשותן. את התהליך הזה חזה שני דורות קודם לכן אחד ההוגים היהודים החשובים של המאה ה-20, ליאו שטראוס. בהקדמה שלו ל"מאמר תיאולוגי-מדיני" של שפינוזה, שנכתבה בשנות ה-20 ועודכנה בשנות ה-50, הוא כתב שהיהודי העוזב את העולם המסורתי בתקווה למצוא עולם חופשי שיקבל אותו בזרועות פתוחות עתיד להתאכזב עמוקות. זאת מהסיבה הפשוטה שעולם כזה לא קיים במציאות, אלא רק בכתבי ההוגים שחולמים עליו. האכזבה הזו, צפה שטראוס עוד לפני השואה, תוליד משבר זהות כה עמוק עד שהתשובה היחידה אליו תהיה חזרה אל המקורות המסורתיים, "תשובה במלוא מובן המילה" (הוא אף השתמש בתעתיק המילה העברית וכתב teshubah). את האכזבה הזו חוו ישראלים צעירים בתוך רצף בלתי פוסק של מלחמות – כשם שחוו אותה סטודנטים יהודים צעירים בפרינסטון בדמות עוינותה של האקדמיה שסביבם לישראל. ייתכן שאכזבתם מהחברה הסובבת הייתה רבה אף יותר. סטיוארט שני, שהיה אחראי על הדוברות ויחסי הציבור של מרכז שלם ותכלת בשנים 1996–1999, למד בשנות השמונים באוניברסיטת ראטגרס. הוא מעיד שבאותן שנים יהודים לא יכלו להרגיש בבית במפלגה הרפובליקנית, גם אם הם היו שמרנים. לעומת זאת, בתנועה השמרנית הרעיונית הם כן הרגישו בבית כי שם ליהודים היה רוב יחסי, ושליטה בכתב עת משפיע.

לאחר סיום לימודיהם והחזרה בתשובה עלו חברי הקבוצה בנפרד לישראל ולמדו בישיבות שונות עד שלהי שנות השמונים. לאחר מכן הם חזרו לארה"ב והמשיכו בלימודים מתקדמים. יורם חזוני סיים דוקטורט במחשבה מדינית ודניאל פוליסר סיים דוקטורט במדע המדינה באוניברסיטת הרווארד. הקבוצה התגבשה מחדש, הגדירה עצמה כגרעין למטרת עלייה ואף נתנה לו שם, "עין הנמר" (Eye of the Tiger), בהשראת סרטי רוקי של אותם ימים והסמל של אוניברסיטת פרינסטון, נמר. כבר אז הציבה לעצמה הקבוצה למטרה להקים בישראל את המרכז האקדמי הראשון למה שנקרא "Liberal Arts". מדובר למעשה בתוכנית הלימודים המסורתית של האקדמיה במערב, שאינה אלא המשך לשיטת הלימוד היוונית העתיקה. שיטה

זו נועדה להעניק לחניכיה השכלה כללית על העולם והאדם ויכולת לחקור ולהבין שאלות אוניברסליות, להבדיל מתוכניות לימוד שמטרתן הכשרה מקצועית או טכנית ספציפית. במילים אחרות, הנחלה של רעיונות יותר מאשר של כלים. כי לרעיונות, כאמור, יש השלכות.

אין זה מקרי שקבוצה בעלת חזון כזה קמה דווקא בפרינסטון ולא, למשל, בסטנפורד. גם בסטנפורד קם בשנים ההן כתב עת סטודנטיאלי שמרני, ה-Stanford Review. גם הוא יוצא לאור עד היום. כתבי עת דומים קמו גם באוניברסיטאות שיקגו, קורנל ודורטמות כחלק מהתעוררות אינטלקטואלית כללית בארה"ב של שנות השמונים (שלושת האחרונים נסגרו מאז). חלקם, אגב, מומנו בידי הסיי-איי-אי כחלק מהמאבק בהתפשטות הרעיונות הקומוניסטיים. אלא שבסטנפורד, הסביר לי הופמן, הסטודנטים לומדים מדעי המחשב ומשתלבים בתעשיית ההיי-טק. בפרינסטון, לעומת זאת, הסטודנטים לומדים כלכלה, פוליטיקה ומדיניות ציבורית ומשתלבים במערכות האלו בהתאם. מאמר שהתפרסם לא מכבר ב-Atlantic Review הגדיר את פרינסטון כבית הגידול של התנועה השמרנית הפוליטית בארה"ב, והדבר נכון כבר שנות דור.²

השמרנות עושה עלייה

השלב הראשון והמתבקש במימוש התוכנית הגרנדיוזית של הקבוצה להקמת מכללה היה לעלות לארץ, והגרעין אכן עלה ארצה בסוף שנות השמונים. עשר משפחות התיישבו בעלי שבשומרון; חלקן עוד יושבות שם כיום. משפחות אחרות העדיפו מגורים בעיר, לימודים בטכניון וכדומה, וחלק מהמשפחות עזבו עם השנים בשל שיקולים שונים. עלי נבחרה כי הקבוצה חיפשה יישוב הזקוק לחיזוק, ואשר יהיה מוכן לקלוט את המיזמים החינוכיים של הקבוצה. בשנה שהגרעין עלה בה לעלי הוקמה שם גם המכינה הקדם-צבאית הראשונה, 'בני דוד', והגרעין צמח במקביל למחזור הראשון של המכינה, ולדברי פוליסר מתוך התרשמות עמוקה מראשיה הרב אלי סדן והרב יגאל לוינשטיין (אף הוא בעל תשובה, אגב) ומהמחזור הראשון של המכינה. הם החליטו לייסד עמותה שנקראה 'מילתא' ובמסגרתה את תוכנית Israeli IALA (Academy of Liberal Arts), קרי "יאללה"; תוכנית קיץ לדוברי אנגלית שפעלה בעלי בשנים 1991-1992. העמותה קיימת עד היום והיא תשתיתו המוסדית של מרכז שלם (המרכז האקדמי שלם פועל כיום, מסיבות טכניות, דרך חברה לתועלת הציבור, אך ההנהלה של העמותה ושל החל"צ זהה).

בשנת 1993 הפעילות עברה לירושלים שכן המייסדים הבינו שאי אפשר לקיימה במקום שאין בו לסטודנטים הצעירים מעטפת חברתית-תרבותית מעבר להם עצמם, ושלמכללה בעלי, בין רמאללה לשכם, יגיע רק פלח מסוים מאוד של החברה הישראלית. כוונתם הייתה "למשוך תלמידים מכל הארץ ומכל הקשת האידיאולוגית-פוליטית-רעיונית" מסביר פוליסר. שאיפה זו תלווה לאחר מכן את כתב העת תכלת,

שביקש ליצור קואליציה רחבה של רעיונות על המנעד הציוני, ולא לשמש חממה לחוג רעיוני צר.

בהגיעם לירושלים זיהו חברי הקבוצה חוסרים נוספים בחיי הרוח בישראל. למשל, שלגברים המגיעים מארה"ב יש מגוון רחב של אפשרויות לבחור מתוכן אם ברצונם ללמוד תורה, אך לא כן לנשים. הגרעין חבר לרב ולרבנית הנקין ויחד הם הקימו את מדרשת נשמת. כן, גם זו אחת האדוות של אותה חבורת סטודנטים קטנה מפרינסטון. מרכז שלם היה הצעד הבא, והוא הוקם רשמית בשנת 1994. השם "שלם" הוצע בידי אופיר העברי, שיהיה גם העורך המייסד של כתב העת תכלת כעבור שנתיים, והוא רומז הן לירושלים, הן לרצון לייצר שלמות רעיונית. במקביל יזמה החבורה ארגון נוסף שנקרא Peace Watch, שנועד לפקח על יישום הסכמי אוסלו שנחתמו באותן שנים.

הכסף הראשוני למרכז שלם הגיע מהפילנתרופ היהודי הידוע רונלד לאודר. יורם חזוני הגיע אליו דרך בנימין נתניהו שבדיוק חזר מתפקידו כשגריר ישראל באו"ם. חזוני אף סייע לנתניהו בכתיבת ספרו 'מקום תחת השמש'. לאודר היה מעוניין להקים Think Tank (מכון למחקרי מדיניות) בסגנון האמריקני שישפיע על מקבלי ההחלטות, והתחייב לממן שלישי מעלויות המרכז. חזוני הבהיר לו כבר אז שהעסקה מקובלת עליהם, אך גם שברגע שתהיה להם האפשרות הם יקימו את "הדבר האמיתי", מכללה שתעניק תואר ראשון. לימים, כשהחזון יקרום עור וגידים, לאודר אכן יפסיק את תמיכתו במרכז. בשנים הראשונות מרכז שלם אכן פרסם כמה ניירות עמדה בתחומים כלכליים, חברתיים וביטחוניים אך לרובם לא נודעה השפעה מיוחדת. שלוש התוכניות המרכזיות של מרכז שלם היו אחרות, והן נועדו להשפיע על דעת הקהל והשיח כבר מההתחלה ולהניח את היסודות למכללה העתידית, בהיותן שילוב של מחקר, הוראה והוצאה לאור: הוצאת שלם, שלקחה על עצמה להנגיש לקורא העברי את מיטב ההגות המערבית; תוכנית לסטודנטים לתואר שני; וכתב העת תכלת.

בערך באותה תקופה התקבצו סביב מרכז שלם גם ישראלים שחלקו השקפת עולם דומה עם המייסדים מפרינסטון, ובמפגש בין הקבוצות החל להתגבש הגרעין המייסד של תכלת. אחד האישים המרכזיים בתהליך היה אופיר העברי, העורך הראשי הראשון של תכלת. הוא הגיע למרכז שלם בעקבות חוג אינטלקטואלים ישראלי מקומי שנקרא "חוג שילוח" על שם צבי שילוח, המייסד והמארגן, יוצא תנועת העבודה שהיה מראשי התנועה למען ארץ ישראל השלמה ופעל מטעמה בליכוד וב'התחיה'. החוג, שפעל בעיקר בשנות השמונים, מנה כשלושים אנשים, רבים מהם צעירים כגון העברי, גדעון סער, צבי האוזר ועדן בר-טל. במשך חמש שנים הוציא החוג גם עיתון ושמו 'מסר'.

חוג שילוח היה ביקורתי כלפי התנזרותו של הליכוד מעיסוק ברעיונות, ובתחילת שנות התשעים התרחבה ביקורת זו של אנשיו לימין הישראלי בכללותו. חבריו נטו לתמיכה במשק פתוח, אך לא משום שסער או האוזר עיינו בכתבי האייק והאסכולה

האוסטרית, אלא משום שסברו שייתכן שהסוציאליזם היה טוב לשעתו אך מאז השתנה המצב ודווקא כלכלה חופשית היא הדרך לקדם את המדינה. החיבור בין כלכלה חופשית לציונות עתיד היה להופיע במאמרים בתכלת. בין השאר, חזוני יטען שכדי להבטיח את זרם העלייה וההתבססות בארץ יש צורך בכלכלה משגשגת שתוכל למשוך לפה אנשים. הדרך ליצור זאת, לדעת כותבים רבים נוספים בתכלת, היא שחרור השוק.³

בימים ההם, אחר מפלת הליכוד ב-1992, נבחר לראשותו בנימין נתניהו. חזוני ראה בו אדם בעל תפיסה עמוקה יותר של המציאות הפתוחה להשקעה בקידום רעיונות. באותה תקופה לא הייתה לליכוד, ולימין בכלל, שום תוכנית חינוכית, מדינית, כלכלית או אסטרטגית משמעותית. העברי הגיע למסקנה שזה הזמן לנסח תוכניות כאלו, לקראת היום שבו הימין יחזור לשלטון. הוא חבר לצבי האוזר ולירם חזוני, שעבדו בלשכה של נתניהו באותה תקופה, ושם נוצר הקשר.

חזוני והעברי סברו שהמשבר הרעיוני בישראל הוא רק בבואה של משבר רעיוני רחב יותר בעולם. אומנם היו אלה לכאורה ימי השיא של השמרנות האנגלו-אמריקנית: על התשתית שיצרו רייגן ותאצ'ר ישבו עתה ג'ורג' בוש וג'ון מייג'ור ונוצרה הגמוניה שמרנית במערב. במקביל, הסוציאליזם פשט רגל, האימפריה הקומוניסטית קרסה והיה נראה שהעולם הולך ימינה. באותה תקופה אף פרסם פוקויאמה את ספרו על "קץ ההיסטוריה" וניצחון המערב, הכרזה נמהרת ששבתה אז לבבות רבים.⁴ הוויכוחים בין שמרנים לליברלים היו אז, להגדרת העברי, ויכוחים בתוך הבית. לדוגמה, התווכחו על זכויות להומוסקסואלים אבל לא דיברו על פירוק המשפחה. למרות כל זאת, העברי וחזוני היו מודאגים שכן לדעתם מדובר היה רק בהתלכדות אינטרסים של קבוצות שונות שחברו יחדיו כדי לבלום את הקומוניזם, מה שנקרא Fusion Conservatism. הן אומנם נחלו הצלחה רבה במשימה ספציפית זו, אך מאז כל אחת מהן מושכת לכיוון אחר. אכן, סוד ההצלחה האלקטורלית של רייגן היה יצירת קואליציה בין-רעיונית שתתורגם לתמיכה פוליטית נרחבת: שיתוף בין שמרנים, שוחרי האינטרסים של הפרט (כגון הפחתת מיסים) ואוונגליסטים. הוא קרא לזה "האוהל הגדול".

הרקע להקמת מרכז שלם ותכלת הוא אפוא התובנה שניצחון השמרנות הוא ניצחון ריק ויש למלאו בתוכן. "חשבנו שכמו שהלאומיות והמונותאיזם הן המצאות שהיהודים נתנו לעולם", אומר העברי, "נהפוך למרכז רעיוני לעולם כולו". אך אין לבלבל זאת עם ציונות רוחנית נוסח אחד העם. להפך: מייסדי מרכז שלם היו ציונים-מדיניים מובהקים. בעיניהם, מדינה יהודית היא חלק מהותי מתפיסת העולם היהודית, כי עבודת האל כמו גם שיפור האופי ותיקון החברה נעשים מתוך גוף ממשי, מדיני, לאומי.

לא רק חוסר תוכניות בימין הפריע להם. הם חשו שהימניות בארץ נשענת על דתיות רדיקלית משיחית בתוספת סוג של לאומנות עברית רומנטית ממזרח אירופה. הם רצו להביא לישראל שמרנות אנגלו-אמריקנית ולהפוך אותה לבסיס החדש של מחנה הימין; אבל הם לא דיברו על "מחנה הימין" מפורשות, אלא על לאומיות. למשל, עוד בתחילת הדרך פרסם חזוני את ספרו 'המדינה היהודית', שעורר התנגדות בקרב אנשי אקדמיה בארץ שאף יזמו כינוס נגדו.⁵

בניגוד למיתוס הרווח, החיבור בין מרכז שלם לבין נתניהו לא צלח, בלשון המעטה. אמנם חזוני סייע לו בכתיבת ספרו 'מקום תחת השמש',⁶ אך היה זה ספרו של נתניהו מתחילה ועד סוף, כפי שהעידו כל האנשים שראיינתי לצורך המחקר. שני מעיד שהייתה הוראה ברורה מטעם הנהלת המרכז, "אנחנו לא המרכז של ביבי ולא העוזרים של ביבי", והוא נאלץ לדחות בקשות רבות לראיונות עם חזוני כל אימת שאלו ביקשו להתמקד אך ורק בנתניהו. למעשה, נתניהו לא רק שלא עזר למרכז שלם, אלא אף טרפד תרומות למרכז מטעם תורמים שהיה מחובר אליהם.

הגדילה המשמעותית של מרכז שלם התאפשרה בזכות כניסתו של תורם אחר לזירה: זלמן ברנשטיין. ברנשטיין היה יהודי ניו-יורקי שעשה הון עצום בעסקיו. גם הוא, כשאר דמויות מפתח בסיפורנו, בעל תשובה. הוא התקרב ליהדות דרך הרב שלמה ריסקין (אף הוא בעל תשובה) ובית הכנסת 'לינקולן סקוור' שהקים במנהטן. חזוני הכיר את הרב ריסקין והלה הסכים להפגישו עם אחד התורמים המשמעותיים ביותר שלו. בשנת 1997 החליט ברנשטיין להתחיל להשקיע במשותף עם לאודר במרכז שלם, ואף אסר על אנשי המרכז לעסוק בגיוס כספים נוספים כדי שלא יבזבו על כך את זמנם. הוא ניסה גם להטמיע במרכז שינויים ארגוניים ודחף את ראשיו לעבודה מסודרת יותר מבחינה תקציבית וארגונית.

שנה לאחר מכן כבר היה ברנשטיין לתורם המרכזי של מרכז שלם, שכן הוא חיפש פרויקט גדול ולעומתו לאודר לא היה מוכן להגדיל את תרומתו למרכז. כעבור עוד שנה נפטר ברנשטיין, אך קודם לכן דאג להבטיח את המשך קיומו של המרכז באמצעות 'קרן תקווה' שייסד לפני מותו. במקביל הקים עוד שתי קרנות: קרן קשת, העוסקת בחינוך יהודי בארה"ב, וקרן אבי חי, הפועלת בתחום התרבות היהודית בישראל. בשנותיה הראשונות של קרן תקווה, הדבר היחיד שעשתה היה תמיכה במרכז שלם.

מלבד תוכניות חינוכיות שונות וכתב העת תכלת, מרכז שלם נודע גם בהוצאת הספרים שלו שהביאה לקורא הישראלי את מיטב ההגות המערבית – השמרנית, אך גם כתבי מופת שאינם שמרניים – בתרגום מופתי ושלם לעברית. גם הוצאת הספרים וגם כתב העת היו מימוש של אותה תפיסה שתוארה לעיל: מתן עומק רעיוני לימין. כמעט כל התורמים התנגדו לכך, שכן מטרתם הייתה פוליטית: להביא את נתניהו לשלטון. היחיד שתמך בכך היה ברנשטיין, ובזכות תמיכתו המאסיבית הדברים גם הגיעו לידי

מימוש. דוד חזוני, אחיו של יורם ועורך 'תכלת' בשנים 4002–7002, סבור שהוצאת הספרים היא גם זו שפתחה את דלת העולם האקדמי עבור מרכז שלם. "הוצאת שלם הצליחה לעשות תרגומים ברמה כל כך גבוהה של ספרים חשובים", הוא אומר, "עד שהאוניברסיטאות לא יכלו לקחת ספרים מהוצאה אחרת עם תרגום ישן וחלקי".

איך כתב עת נולד?

כתב העת תכלת הוקם מלכתחילה בשתי שפות, עברית ואנגלית, ולדברי פוליסר הדבר נעשה כדי להגיע לקהל יהודי בכל העולם, ואף לקהל לא יהודי. בגיליונות הראשונים הגרסאות העברית והאנגלית היו כמעט זהות, למעט שינויים קלים. לפי דוד חזוני, התפיסה הייתה שהעם היהודי הוא עם אחד בעל שתי שפות מרכזיות. תכלת ראה את עצמו כמיזם של העם היהודי בכללותו, לא רק של החברה הישראלית.

אולי יותר ממה שביקש תכלת להשפיע על קוראיו, הוא ביקש להשפיע על קהילת הכותבים שלו. דוד חזוני מעיד שנעשתה עבודת עריכה כבדה על רבים מהמאמרים, מכיוון שבארץ לא הייתה מסורת של כתיבה עיונית, ומסות עיוניות דמו, מבחינת המבנה והסגנון, למאמרי דעה בעיתונות. בארה"ב, לעומת זאת, התפתחה מסורת כתיבה עיונית ברמה גבוהה – להערכתו, בעקבות המאבק הרעיוני שהיה חלק מהמלחמה הקרה. העריכה של תכלת יצקה את המאמרים אל המתכונת האמריקנית הסדורה, המובנית והידידותית לקורא. כך, כתב-העת ייבא מארה"ב שיטות כתיבה והבעה כפי שייבא משם רעיונות.

רוב המאמרים נולדו מפנייה של מרכז שלם לכותב מסוים, או מכותב שכבר היה חבר במרכז, ופותחו בעבודה משותפת. מעט מאוד מאמרים נולדו מיוזמה של כותב מן החוץ שהגיש הצעה – וכמעט כל מה שהוגש כך לא התקבל לפרסום.

כתב העת הביא דרך קבע גם מאמרים מתורגמים, חלקם מאמרים קלאסיים מהמאה העשרים, כגון מאמרים מאת מרטין לותר קינג (כבר בגיליון הראשון) או צ'רצ'יל (גיליון 23), וחלקם אף מוקדמים יותר כגון תרגומים לעברית של קאנט (גיליון 26) ומיל (גיליון 37). לעתים פורסמו גם מאמרים בני הזמן מכתבי עת מקבילים באנגלית. לצד זאת, פורסמו מאמרים שעסקו בנושאים אקטואליים, מאמרים תיאורטיים ופילוסופיים על אודות שמרנות, ציונות, כלכלה וכדומה; וכן ספרות הבראיסטית (ראו להלן) וספרות יהודית מקורית. כל גיליון נפתח בדבר מערכת, לאחריו מכתבים למערכת, שלושה עד ארבעה מאמרים רעיוניים, מאמר מתורגם, ולסיום מדור ביקורת ובו בדרך כלל שלושה-ארבע סקירות של ספרים (ולעיתים גם סרטים). כתב העת הקפיד על איכות גבוהה מאוד של כתיבה, לרבות היבטים של עריכת לשון, תרגום איכותי וכתיבה פשוטה ובהירה (שני מספר שירים חזוני היה שולח להם לקריאה את הספר On Writing Well).⁷

המאבק בין שוחרי מהלכי-העומק ארוכי הטווח לבין הקוראים להשפעה על המדיניות הציבורית בזמן אמת נמשך גם בתכלת. התוצאה הייתה תמהיל, עם נטייה אל עבר הכיוון הראשון. כך מעיד העברי על שנות כהונתו: "בכל גיליון שהוצאתי", הוא אומר, "רצייתי שיהיה לפחות מאמר אחד שהוא מאמר עומק שיהיה רלבנטי גם בעוד חמישים שנה".

תכלת נטה בכיוון ימינה, אך הקפיד לא להיות כתב עת מובהק של הימין או ביטאון להשקפת עולם ספציפית. שני מצטט אמירה של חזוני מהימים ההם, "אם נמשיך לדבר על שמאל וימין לא נגיע לשום מקום". גם כשראינו אנשים לעבודה לא שאלו אותם לגבי עמדותיהם הפוליטיות. "נדרש לנו הרבה זמן להבין שלהיות בימין בישראל לא אומר שאתה שמרן", אומר שני, ומוסיף שפעם הוא שאל את חזוני מדוע הוא נותן תמיכה רבה כל כך גם לאנשי שמאל, במלגות וכדומה, וחזוני השיב לו שמספיקה ההסכמה על כך שזו מדינה יהודית – לא חייבים להסכים גם על הגבולות שלה. "המטרה לא הייתה ימין מול שמאל", מעיד אסף שגיב, העורך הראשי של תכלת בשנותיו האחרונות, "אלא אג'נדה ציונית ושמרנית, לא דוגמטית ונוקשה, לא מיליטנטית, לא משתלחת".

לדעת שגיב, מהותה של השמרנות היא חתירה להסכמות ושמירה על סדר ויציבות חברתית. השמרנות, הוא אומר, הייתה למעשה תגובת-נגד לאידיאולוגיות נחרצות, לרעיונות גדולים. היא ספקנית ואירונית לגבי שינויים, ומפנה את תשומת הלב לפוטנציאל ההרסני שלהם. לדעתו, חלק מהאינטלקטואלים השמרנים של ימינו חושבים שהם יכולים "לרכוב על הנמר", כלומר להשתמש באנרגיה של הזעם המחנאי ולדהור על גביה לשם קידום רעיונות עומק. אך זו טעות, שכן שאיפת השמרנות היא לכלוא את הנמר, לא לרכוב עליו.

ההשפעה של תכלת

במבט מזמננו קשה לערער על תפקידו של תכלת כמכונן השיח השמרני בישראל. אך קשה גם למדוד השפעה זו, בפרט ממרחק השנים ובאין אפשרות לבצע סקר עמדות שיוכל ללמד אותנו על השפעתו בזמן אמת. ועדיין, אפשר לאומדה בעזרת כמה משתנים אחרים: תפוצת כתב העת לאורך השנים; הסוג והמעמד של האנשים שבחרו לפרסם דווקא בו את מאמריהם; והשיח שהתנהל מעל דפי כתב העת עצמו, במדור המכתבים למערכת ובמאמרי תגובה.

מהראיונות שערכתי עם מי שהיו מעורבים בכתב העת מתחילתו ועד סופו עולה שכתב העת נשלח לכאלף עד אלפיים קוראים בכל חודש, רובם מנויים בתשלום. לדברי פוליסר, היו גם אנשים ספציפיים שהמערכת בחרה לשלוח להם גיליונות חינם, ובפרט אנשים שזוהו כבעלי השפעה. תכלת, במובן זה, ודאי לא היה כתב עת פופולרי

ורחב תפוצה, אך זו גם לא הייתה מטרתו שכן האסטרטגיה הניאו-שמרנית היא ליצור אליטה אינטלקטואלית שבתורה משפיעה על האליטה הפוליטית. סטיוארט שני מספר שלהבנתו התפיסה הייתה שאין צורך לשכנע יותר מדי; שהרעיונות השמרניים הם אמת שפשוט עובדת, אם כי זה משתנה מתרבות לתרבות ומזמן לזמן. אם תיתן לאנשים את האפשרות לקרוא בעצמם הם יחליטו בעצמם. ואת זאת ניסה תכלת לעשות.

במובן זה חשוב יותר לבחון מי קראו את כתב העת, פרסמו בו ושוחחו על גביו. כבר בגיליון השישי (1998), גיליון מיוחד של אסופת מאמרים קצרים לרגל 50 שנה למדינת ישראל, אפשר למצוא גלריה מכובדת ומגוונת מאוד של כותבים: מעוזי ברעם עד נתן שרנסקי, מאברהם בורג עד אברהם רביץ. לצד שלל הכותבים היהודים מישראל ומארה"ב, נמצאו גם כותבים לא יהודים. בולטים ביניהם ג'ין קירקפטריק, שגרירת ארה"ב באו"ם בימי ממשל רייגן, ומכיוון אחר הדוקטור לרוקחות והפעיל החברתי ג'מאל זחאלקה, לימים חבר כנסת מטעם בל"ד.

ראוי לציון המאמר של פרופ' אסא כשר, שבו הוא ביקר בחריפות את דו"ח גולדסטון שהתפרסם לאחר מבצע עופרת יצוקה בשנת 2009 והאשים את צה"ל בפשעי מלחמה חמורים. יש להניח שפרופ' כשר יכול היה לפרסם את מאמרו בכל במה שהיה חפץ בה, והעובדה שהוא בחר לפרסם אותו דווקא בתכלת מורה על החשיבות שהוא וחוג קוראיו ייחסו לכתב העת הזה. יתרה מזאת, הוא בחר בכך אף שכמה שנים קודם לכן פרסם תכלת מאמר ביקורת נוקב של צבי האוזר נגד הקוד האתי של צה"ל שכשר עצמו ניסח. לדעת פוליסר, מאמר זה היה מאבני הדרך בשיח הציבורי על הקוד האתי.

אישים אחרים שנמתחה עליהם ביקורת בתכלת טרחו להגיב לה מעל דפיו – עוד סימן למעמדו של כתב העת. לדוגמה, בשנת 2002 פרסם אסף שגיב מאמר שבו ביקר את ג'ורג' שטיינר (1929–2020) מאוניברסיטת הרווארד, מחוקרי הספרות הגדולים בעולם, על כך שהוא מאדיר את הגלות ולמעשה מזין את האנטישמיות בלא משים.⁸ שטיינר עצמו טרח להגיב, אם כי במכתב קצר.⁹ אפילו למאמר ביקורתי של שגיב על אודות השמאל הרדיקלי טרחו להגיב כמה מנציגי אגף זה, שלא היה קהל היעד הביתי של תכלת.¹⁰ בשנת 2004 (גיליון 16) מאמר המערכת מאת דוד חזוני תקף קבוצת ארכיאולוגים מאוניברסיטת תל-אביב, בראשות פרופ' ישראל פינקלשטיין, בשל הערער שלהם על הסיפור המקראי באמצעות תיארוך מחדש של הממצאים הארכיאולוגיים. לטענתו הם עשו זאת כדי לשנות את הצורה שבה אנשים בני זמננו תופסים את הסיפור היהודי, ומתוך כך לערער על הלגיטימציה של המדינה היהודית.¹¹ חזוני מספר שפינקלשטיין טרח לבוא לפגישה עמו כדי לשכנעו שביקורתו איננה מוצדקת, ובמקביל התפרסם מכתב תגובה ארוך מאת פרופ' אמנון בן-תור מהאוניברסיטה העברית שהותקף גם הוא במאמר.¹²

באמידת השפעתו של תכלת יש לזכור שהוא היה משולב במארג הרחב של פעילות מרכז שלם. אישים שהצטרפו כעמיתים למרכז שלם, כגון נתן שרנסקי ומושה (בוגי) יעלון, פרסמו בתכלת. לדברי דניאל פוליסר, כתב עת כמו תכלת נועד להשפיע בראש ובראשונה על אלו הכותבים בו; הרי הם ודאי יקראו גם את עמיתיהם לכתובה, ויחברו את הנישוח שהם עוסקים בהן לרעיונות רחבים יותר. דוד חזוני מוסיף שהכותבים לא פעלו בחלל ריק, אלא התקיימו פגישות שבועיות בהן רעיונות חדשים נבחנו, עובדו ושופרו במסגרת קבוצתית.

דוגמה מעניינת לסינרגיה שבין פעילות המרכז לבין תכלת קשורה באחד הכותבים הבולטים בשנים הראשונות: מייקל (מיכאל) אורן, לימים שגריר ישראל בארה"ב. בשלהי שנות ה-90 החל להתפתח שיח אקדמי המאשים את ישראל בפתירה יזומה של מלחמת ששת הימים במטרה להרחיב את גבולותיה. באותן שנים נפתחו הארכיונים של מלחמת ששת הימים, ואנשי מרכז שלם ביקשו מאורן לכתוב ספר שיהווה מעין היסטוריה מוחלטת של המלחמה. הספר נהיה רבי-מכר בארה"ב וסתם את הגולל על הטענות הנזכרות, ובמקביל הוליד כמה מאמרים בתכלת.¹³ תכלת לא היה כאן אפוא מקור ההשפעה, אבל השתתף בהדהודה, בפרט בישראל.

אבן-בוחן נוספת למידת ההשפעה של כתב העת, אולי החשובה מכולן, היא העדויות להשפעה ארוכת טווח שלו על השיח הציבורי בישראל גם אחרי סגירתו. אפשר לומר שתכלת הניח את היסודות לשיח הביקורתי על המהפכה השיפוטית של השופט אהרן ברק. בהעדר היתכנות לתהליך מדיני כלשהו עם הרשות הפלסטינית (נכון לרגע כתיבת שורות אלו), ובהעדר ויכוחים דרמטיים על הכלכלה הישראלית, רבים סבורים שקו השבר המרכזי שמגדיר היום את המחלוקת בין הימין לשמאל הוא היחס למערכת המשפט, ובאופן רחב יותר למעמד הדרג המקצועי מול הדרג הנבחר בשלטון. לפני מספר גיליונות ציין כאן יהודה יפרח, בין השאר הכתב המשפטי של מקור ראשון, שהעיסוק של הימין במערכת המשפט החל הרבה אחרי אותם ימים של שלהי המאה הקודמת.¹⁴ אך הניצנים נראו כבר בתחילת הדרך של תכלת, בעיקר במאמריה של אוולין גורדון על המהפכה השיפוטית של אהרן ברק. הללו נכתבו על בסיס עקרוני ורעיוני, זמן רב לפני שהתבררו ההשלכות ארוכות-הטווח של מהפכה זו. גורדון הקדימה את זמנה גם בביקורת על מוסד היועץ המשפטי לממשלה, ולא אגוזים אם אומר שאפשר היה לקחת את מאמריה ולפרסמם מחדש בהשילוח כיום, בהתאמות קלות, והם יהיו רעננים כפי שהיו לפני שני עשורים וחצי.¹⁵

במקרים אחרים יזם תכלת הכנסת רעיונות חדשים לשיח ואף היטה את הכף במידה מסוימת. לדוגמה, בעוד שאפשר לטעון שהימין הישראלי היה מגיע ממילא, כך או אחרת, לביקורת הולכת ומעמיקה על בית-המשפט העליון, סביר להניח שהמפנה הדרמטי בשיח הכלכלי של הימין, לפחות של הימין הדתי, מדומיננטיות של רעיון מדינת הרווחה לשיח מוכוון כלכלת שוק, הושפע רבות מתכלת.

השפעה ארוכת-טווח נודעה לתכלת גם באמצעות בעלי עמדות מפתח ציבוריות אשר, כפי שמגדיר זאת דוד חזוני, "התחילו בכתב העת שלנו"; כאלה שתפיסתם בשאלות של פילוסופיה פוליטית או של מדיניות התעצבה בימיהם בתכלת ובמרכז שלם. כאלה הם למשל צבי האזור ומייקל אורן.

על שולחן הניתוחים

כדי להבין את תכלת צריך לקרוא את תכלת. לצורך המחקר עברתי על כל הגיליונות, מכריכה לכריכה, בעברית ובאנגלית.¹⁶ כל פריט, בין אם היה מכתב קצר למערכת, מסה שלמה או סקירת ספר, קוטלג במסד נתונים המכיל את כל הפרטים הביבליוגרפיים, הרקע של המחבר, וסיכום מהיר של עיקרי המאמר. קודדתי את המאפיינים המרכזיים של כל פריט: הפרטים הדמוגרפיים של המחבר (מגדר, רקע מקצועי, לאום ודת); נטייה אידיאולוגית (שמרנית, פרוגרסיבית, מתלבטת או לא רלוונטית); נושאים עיקריים שהוא עוסק בהם. עקבתי גם אחר ההרכב המשתנה של מערכת תכלת, כפי שפורסם בשער הפנימי של כל גיליון. שיטה זו יכולה לחשוף הרבה עובדות מעניינות על תכלת, ולעזור לנו להבין טוב יותר את אופן הפעולה וההשפעה של כתב העת. אמנם במסגרת מצומצמת זו לא אוכל להביא בפני הקורא ניתוח מלא של השיח שהתקיים בתכלת, אך לכל הפחות נוכל לגעת בכמה סוגיות מרכזיות. הבה נצלול פנימה.

בראשית

"תכלת נולד מתוך חוסר ברירה", כותב אופיר העברי בפתח לגיליון הראשון, במאמר שכותרתו: "בראשית". לטענתו, עם ישראל בארץ ובעולם עומד בפני החלטות גורליות הנוגעות להמשך הקיום של מדינת היהודים וערכי הליבה שלה. מאבק זה הוא ביסודו מלחמת תרבות בין "הציבור הנאור" השואף ליצור מדינה שאין בה שום דבר יהודי לבין האנשים המאמינים שזכותה של ישראל להתקיים נטועה בזהותה היהודית. תכלת, בהקשר זה, איננו כתב עת המתיימר להיות אובייקטיבי, אקדמי או בלתי-מזוהה. הוא שואף לבנות מכנה משותף חדש, שעשוי להפוך גם למחנה משותף, שיוכל לעצב מטרות לאומיות חדשות לעם היהודי.

לתכלת הייתה אפוא מטרה ברורה להעניק למחנה הציוני הרחב, ובפרט למחנה השמרני והמסורתי, רעיונות עמוקים ומבוססים וכן לגייס מחנה תומכים שיוכל לעצב את המטרות הלאומיות החדשות עבור העם היהודי. לכאורה, "האויבים" היו פוסט-ציונים, אינטרנציונליסטים, פרוגרסיבים וסוציאליסטים אשר בהיבטים רבים, לטענת מנהיגי מרכז שלם, כבר ניצחו בקרב. אומנם כתב העת נשאר נאמן למשימה הזו לאורך 16 שנותיו, אך הוא חתר לתיווך יותר מאשר לחידוד ולהתנגחות. הדבר בא לידי ביטוי במתן במה לקולות לא שמרניים, בקידום 'אמנת כנרת' ובאזהרה חוזרת ונשנית מפני התפוררות חברתית כללית. בכך, ביקשו אנשי תכלת לשרת את החברה הישראלית

ואת העם היהודי בכללותם, ולא רק קבוצת נישה מסוימת. או, ליתר דיוק, הם ניסו לתת לקבוצת נישה את האמצעים למלא תפקיד על הבמה הלאומית.

ציונות, שמרנות ויהדות

תכלת מיצב את עצמו בתור כתב עת "למחשבה ישראלית" (כותרת המשנה שלו בעברית) או ל"רעיונות לעם היהודי" (כותרת המשנה באנגלית). ככזה, אך טבעי שנושאים יהודיים נדונו בהרחבה בין דפיו, ו"ישראליות" לדעתו אינה אלא אבן דרך נוספת על רצף יהודי בן אלפי שנים. אף כי הדבר עשוי להיראות מובן מאליו, לא כן הוא בעיני רבים ממובילי הדעה והתרבות הישראלים, הרואים ב"ישראלי החדש" קפיצת מדרגה מהיהדות המסורתית. המאבק נגד התפיסה הזו, וביסוס כל היבטי הזהות והחברה הישראלית העכשווית בשורשים יהודיים עמוקים, היה אחת המשימות המרכזיות של תכלת.

ההיקף היה רחב למדי – ממחשבה תיאולוגית, דרך היסטוריה יהודית וחקר האנטישמיות, עד מגמות בחיים היהודיים העכשוויים. ככלל, תכלת סימן את החוכמה היהודית וההיסטוריה היהודית כמרכיבים מרכזיים בזהות ובמחשבה הציונית והשמרנית העכשווית. יתר על כן, כמה חיבורים שנתפרסמו בו טענו, ברוח התפיסה הקרויה הבראיסטית, שהמחשבה והמסורת היהודית הן מן המקורות העיקריים של המחשבה והציוויליזציה המערבית כולה.

לדברי אופיר העברי, העורך הראשון של תכלת, יש אמונה שגויה שמדינת ישראל היא מדינת אמנה חברתית, בעוד ההפך הוא הנכון: הרצל למעשה כתב תיאוריה שלמה שמסבירה מדוע המדינה היהודית שתקום תהיה מדינת לאום ולא מדינת אמנה חברתית, שהנה על פי הגדרה מדינת כל אזרחיה. יורם חזוני פיתח תזה זו על הרצל בספרו 'המדינה היהודית', שגרסתו העברית הופיעה לאחרונה בספריית שיבולת, ובשנים האחרונות הוא עומד בראש מכון מחקר על שם הרצל. החזרת הרצל למרכז השיח הציבורי האינטלקטואלי, וחיזוק תפיסתה של מדינת ישראל כמדינת לאום, היו אחד המיזמים הראשונים של תכלת, אולי אפילו המניע המרכזי להקמתו. לצד השיח שקידם כתב העת פעל מרכז שלם לקידום מעמדו של הרצל בתודעה הציבורית ואף היה שותף לניסוח החוק להנצחת מורשת הרצל.¹⁷

בשנות התשעים עלתה קרנם של מי שנקראו אז "ההיסטוריונים החדשים". פרופסורים ישראלים, כגון אילן פפה, אבי שליים ובני מוריס, החלו לחבר היסטוריוגרפיות של תולדות הציונות, היישוב היהודי בארץ-ישראל במאה ה-20, מדינת ישראל ומלחמותיה מנקודת מבט ביקורתית מאוד, הרואה את הציונות כקולוניאליזם זר למקום. זו הייתה, למעשה, ראשיתה של הפוסט-ציונות הישראלית. תכלת סימן לעצמו למטרה להציב משקל נגד להיסטוריונים הללו, והדבר ניכר כבר

מהגיליון הראשון של כתב העת.

במקביל, כבר בגיליון הרביעי חגג תכלת את מה שנראה כמו תנועה של שיבה לארון הספרים היהודי: "בכל הנוגע ליהדות, ישראל היא מדינה שמרנית אדוקה", כתב דוד חזוני במשפט הפתיחה של המאמר הפותח את הגיליון, והוסיף כי מחקר רב מראה שישנו עניין גובר בישראל בארון הספרים היהודי. הלגיטימציה החדשה הזאת למסורת היהודית הייתה בעיניו תרומה חשובה למדינת היהודים, ולדעתו ייתכן שהמגמה הזו "מייצגת גם דבר-מה מעניין הרבה יותר: תשובה חדשה לאתוס המתפורר של המפעל הציוני". עוד הוא מנה את "הטלטול התרבותי" שגרם רצח ראש הממשלה רבין כסיבה אפשרית לתנועה זו. אכן, באותה תקופה נולדו מספר רב של תוכניות ללימוד יהדות לקהל חילוני על ידי מורים חילונים (כגון בית המדרש 'קולות'), בין השאר בהשפעת רצח רבין, אך לא כאן המקום להאריך בדבר.

באותו גיליון הובאה גם סקירה מאת אדם פרוזן על ספרו של אליוט אברמס על אודות היהודים באמריקה. פרוזן מציין כי אברמס מציע למעשה לבחור ביהדות האורתודוקסית כאמצעי לשמירה על הזהות היהודית באמריקה הנוצרית (עם זאת, הוא לא מציע בהכרח אימוץ מלא של חיים על פי ההלכה). סקירה זו, לצד מאמרים דומים אחרים בתכלת, יכולה לשמש דוגמה מצוינת לאופן שבו תפיסות יהודיות-אמריקניות מטבען נכנסו לשיח הישראלי, אולי אפילו בלי כוונה. בארצות הברית, בהעדר ביטוי של היהדות במרחב הציבורי "החילוני", הזהות היהודית קשורה בהכרח עם גרסה דתית כלשהי של היהדות. זה יכול לנוע מחסידות חרדית, דרך היהדות הרפורמית, וכל הדרך עד לזרמים קטנים יותר כגון הרקונסטרוקציוניזם. למרות הפערים העצומים בין הזרמים הללו, כולם נמצאים על הספקטרום הדתי. היהדות החילונית בחברה האמריקנית היא נדירה ולא יציבה, מכיוון שהיא מובילה מהר מאוד לניתוק והתבוללות. בישראל, לעומת זאת, הוכח כבר במשך שלושה או ארבעה דורות כי זהות יהודית לאומית חזקה יכולה להתקיים, ואף לשגשג, עם מרכיבים דתיים קלים בלבד (ולעתים אף עם מרכיבים אנטי-דתיים ניכרים). ניתוח הלאומיות היהודית באמצעות דתיות יהודית הוא, במידה רבה, מושג אמריקני מיובא.

ייתכן שההנחה הבסיסית שמסתתרת כאן היא שככל שישראל תהיה יותר דתית, כך היא גם תהיה יותר שמרנית. הבה נמשיך לקרוא ולבדוק השערה זו.

נקודת מבט מעניינת בעניין זה הוצגה בגיליון השישי של תכלת, שהוקדש לשנת היובל של מדינת ישראל, על ידי ד"ר ג'מאל זחאלקה, כנזכר לעיל. באופן מפתיע, הוא הצטרף לקינה על הזהות היהודית המתפוגגת. הוא העריך ש"היהדות המסתגרת" (היהדות האורתודוקסית או החרדית) "לא תמשוך אליה עוד 'חוזרים בתשובה'", וכי יהודים חילונים יחזרו לתרבות המערב, או אפילו לנצרות. הפתרון שלו היה דו-לאומי: "דווקא המשענת הערבית יכולה להציל את התרבות העברית והזהות הישראלית

מהתפוררות והתמערבות".¹⁸

מאמר רלבנטי נוסף פורסם על ידי יוסי קליין-הלוי, בגיליון 18, ובו הוא ניתח את ההשפעה החברתית והתרבותית של מלחמת יום הכיפורים (מאמר זה לא הופיע בגרסה האנגלית).¹⁹ קליין-הלוי טען כי תחושת האי-ודאות שיצרה המלחמה שמה קץ לדור המייסדים של המדינה והחזירה לחיים את מערכת היחסים הפתולוגית של היהודים עם העולם. הדבר הוביל להתעניינות מחודשת בדת ולתנועה של תשובה וחיפוש רוחני, לצד צרכנות וניהיליזם. דבריו מדגישים את הרקע ההיסטורי שבתוכו פעל תכלת, כפי שכתבתי לעיל:

לראשונה מזה מאה שנה הביאה המלחמה לבלימת הסחף החזק של נטישת הדת, ואפילו להיפוכה החלקי של המגמה: אלפי ישראלים חילוניים עשו את הלא-ימנע והפכו לחרדים. זאת הייתה ההתנערות האולטימטיבית מן הציונות, מין מתקפת פתע פוסט-יום-כיפורית על ישראל החילונית. החוזר בתשובה המפורסם ביותר היה אורי זוהר, איש קולנוע וסמל בוהמה. אך בדרכו הלכו עוד רבים וטובים מבני העילית האשכנזית: קיבוצניקים ואמנים, טייסים ואנשי סיירות.

קליין-הלוי אמנם לא תמך באימוץ אורח החיים החרדי, אך בדומה לאברמס הוא ראה במגמה זו התפתחות חיובית והזדמנות לחידוש הזהות הציונית, בעקבות אותו קו מחשבה שהצגתי לעיל למבחן: יותר דתיות משמע יותר שמרנות. באשר לחברה החרדית עצמה, בגיליון ה-25 הופיע חיבור שזכה בפרס הראשון בתחרות הכתיבה של תכלת. אהרון רוז, חסיד בעלזא לשעבר (ההפך מבעל תשובה, אם תרצו) כתב כי תנועת התשובה משמשת עדות לשגשוגה המחודש של החברה החרדית.²⁰ באופן דומה, במאמר ביקורת של עידו חברוני על 'האנציקלופדיה של הסיפור היהודי' הוא כתב שהמסורת היהודית עוברת למרכז הבמה בחברה הישראלית, ושהאנציקלופדיה הנסקרת ממלאת תפקיד בהחייאת הסיפור היהודי.²¹

ההבראיזם חוזר

לצד ההשקעה בטווייה מחודשת של הקשר הרעיוני בין יהדות, לאומיות וציונות, תכלת השקיע רבות גם בחידוש הקשר שבין היהדות למחשבה המערבית בכללותה. על פי הקו הזה, המחשבה היהודית מילאה תפקיד מרכזי בהתפתחות המחשבה המערבית לא פחות מהפילוסופיות והמסורות היווניות, הרומיות והנוצריות. במקרים רבים, לדברי הכותבים המובילים של תכלת, היא דווקא קדמה להן ותרמה לעיצובן. תחום מחקר זה נקרא "הבראיזם", והנטייה לעסוק בו בתכלת מדגימה היטב אחד מן התפקידים המרכזיים שכתב העת לקח על עצמו: לתווך בין המדינה היהודית למסורת הפוליטית והתרבותית המערבית, ולהראות שאין סתירה בין השתיים. לפי תפיסה זו היהודים, והמדינה היהודית, לא צריכים להרגיש כאורחים אשר זה מקרוב באו בהיכלי החשיבה המערבית, אלא דווקא להתהלך בהם בנינוחות כחלק מהמייסדים ובעלי

הבית. מנקודת מבט שמרנית-יהודית רעיון זה הוא קריטי, שכן אי אפשר לקרוא לנאמנות שמרנית של יהודים (והמדינה היהודית) לרעיונות מערביים, אם לרעיונות אלו יש מעט מאוד קשר ליהדות עצמה, ולהפך (בעוד שליהדות, כמובן, יש מסורת ארוכת שנים משל עצמה).

בגיליון הרביעי למשל, טען יורם חזוני כי המקור האמיתי למסורת המערבית של אי-ציות אינו הפילוסופיה היוונית אלא התנ"ך העברי, שלמעשה נתן את הכוח האינטלקטואלי והמוסרי לבעלות הברית לשפוט את הנאצים בנירנברג בטענה של "עקרונות כלליים של צדק".²² הרעיון הזה, שהמוסר האנושי קודם לכל חוק אנושי, אפילו כזה שנוצר במשטר דמוקרטי, הוא רעיון יהודי ביסודו שהמערב ירש, ואשר אפשר לו להביס את הנאציזם הפגאני לא רק בשדה הקרב הפיזי אלא גם בשדה הקרב של הרעיונות. זה היה "ההישג המזהיר ביותר של הרעיון המדיני היהודי בהיסטוריה".

במאמר המערכת של הגיליון הבא טען העברי כי "הלאומיות שלה (של מדינת ישראל) היא הוותיקה בעולם", והוסיף כי ניתן אף לטעון שעצם המושג של לאומיות ומדינת לאום מקורו בתנ"ך.²³ ברוח דומה טען הלל פרדקין, מנהל המשרד של מרכז שלם בווינגטון: "איש אינו יכול לחלוק ברצינות על היותו של העם היהודי העם העתיק ביותר שהעולם מכיר"²⁴; אסף ענברי טען שהרעיון של אומה, לא שבט או ממלכה, הוא המצאה ייחודית של התנ"ך;²⁵ ויהושע ברמן, חוקר תנ"ך מאוניברסיטת בראילן, טען שהתנ"ך הוא המקור לרעיון השוויון.²⁶

בגיליון 13 טענה פניה עוז-זלצברגר כי החל מהמאה ה-17 הייתה מסורת מחשבתית הבנויה על חקירת התנ"ך היהודי וניסיון להפיק ממנו עקרונות פוליטיים.²⁷ עקרונות אלו, לפי עוז-זלצברגר, היו לא פחות מהבסיס לרפובליקה ולחירות המערבית והאירופית שאנו מכירים כיום. ליתר דיוק, מקורות יהודיים היו המקור העיקרי לשלוש תכונות עיקריות של הרפובליקה: (א) המודל הלא-פיאודלי של מדינה וחוק, שלפיו חוק מאוחד כללי שולט ביחידה גיאוגרפית נתונה; (ב) הרעיון של "כלכלה מוסרית" הכולל עזרה הדדית ומגבלות על רכוש פרטי; ו-(ג) המודל של רפובליקה פדרטיבית. לא ניתן לייחס את הרעיונות הללו ליוון העתיקה או לרומא, אלא לישראל הקדומה. מבחינתה, יש בכך לא רק עשיית צדק היסטורי למקורות היהודיים ש"השפיעו השפעה עמוקה על המחשבה הפוליטית האירופית בתקופה המודרנית המוקדמת", אלא גם רווחים תרבותיים ופוליטיים ממשניים.

במאמר מתורגם המנתח את מחשבתו ומורשתו של בנג'מין ד'זוראלי (1804–1881), ראש ממשלת בריטניה (פעמיים) ממוצא יהודי, נטען כי ד'זוראלי היה ניאושמרן שהתחיל בשמאל, והוא אבי השמרנות המודרנית הנוכחית בבריטניה. אולי אף בכל העולם. המאמר טען שהוא הושפע עמוקות מהתנ"ך ומהתרבות היהודית, וסיכם במילים: "ככל שבוחנים את הראיות, מתברר יותר ויותר שבבסיס המדינה המודרנית

עומדים רעיונות יהודיים – מודרניים ועתיקים כאחד.²⁸

במאמר נוסף טען יורם חזוני שהתפקיד שמילאה המסורת היהודית בעיצוב המדינה המערבית המודרנית הונח והתעלמו ממנו, לטוב ולרע.²⁹ הוא הדגיש את ההבדל בין יהדות לנצרות, והזהיר שכאשר אנשים מאמינים שהם באו במגע עם האלוהות, הדברים הופכים למסוכנים. בניגוד לנצרות בימי הביניים, היהדות מאפשרת לפרשנויות מרובות של כתבי הקודש להתקיים במקביל, ומכאן שהיא מעשירה את השיח הציבורי במקום לחנוק אותו. הוא סיכם והוסיף ש"אפשר שהדרך למדינה נוצרית מודרנית תימצא דווקא במפגש מחודש עם המשנה המדינית של עם ישראל". כלומר, הבנת המחשבה הפוליטית היהודית אינה חשובה רק עבור היהודים או למען הבנת ההיסטוריה; היא חשובה גם עבור המחשבה והפרקטיקה הפוליטית הלא-יהודית העכשווית והעתיידית.

שני גיליונות מאוחר יותר (גיליון מס' 25), נראה היה שמרכז שלם צועד צעד נוסף בכיוון הזה. מודעה בעמוד 11 הכריזה על כתב עת חדש ללימודים פוליטיים עבריים, *Hebraic Political Studies*, אשר "יוקדש לשחזור המסורת הפוליטית העברית ולבחנת מקומה, לצד מסורות יוון ורומא, בהיסטוריה הפוליטית ובהיסטוריה של המחשבה הפוליטית". העורכת המשותפת הייתה חברת מרכז שלם, מירב ג'ונס, ורבים מחברי המערכת היו גם כן חברי מרכז שלם או כאלה שפרסמו בתכלת לפני כן: משה הלברטל, יורם חזוני, ליאון קאס, מנחם לוברבוים, דוד נובק, פניה עוז-זלצברגר, ג'ייסון רוזנבלט ושמואל טריגנו. כתב העת יצא כרבעון אקדמי בין השנים 2005 ו-2009. למעשה, לאורך שנות קיומו של תכלת היה לחץ מצד פוליסר ויורם חזוני להפוך את תכלת עצמו לכתב עת אקדמי עם ביקורת עמיתים, אך דוד חזוני התנגד לכך וטען שלא ניתן לנהל דיון ציבורי במסגרת כתב עת אקדמי. "כתב עת אקדמי בונה על צעדים קטנים, וכתב עת כמו תכלת רוצה פריצות דרך ואת המאמר הגדול", הוא מסביר. כתב העת האקדמי למחקר הבראיסטי היה מעין פשרה: הקמת כתב עת נוסף לצד תכלת, שיעמוד בסטנדרטים אקדמיים.

תכלת גם נתן מקום של כבוד לג'ון סלדן (1654–1584), ההבראיסט הנוצרי הבולט ביותר ואחד ההוגים שהשפיעו רבות גם על אדמונד ברק, אבי השמרנות המודרנית. בשנת 2006 פרסם ג'ייסון רוזנבלט ספר על סלדן,³⁰ ובסקירה על ספר זה, סטיבן גרוסבי (עורך עמית של תכלת) הגיע למסקנה ש"למסורת ההבראיסטית נודעה אפוא חשיבות לא מבוטלת להיסטוריה האינטלקטואלית, הפוליטית והמשפטית של המערב. ג'ון סלדן מילא תפקיד מרכזי בעיצובה של מסורת זו ובהרחבת היקף השפעתה, אך למרבה הצער לא זכה עדיין להכרה הרחבה שלה הוא ראוי".³¹

בכל הנוגע לפילוסופיה כללית, מאמר מאת איתן דור-שב טען (כנגד הטענה הרווחת) כי לתנ"ך יש מטפיזיקה מפותחת ועקבית, לא פחות מהפילוסופיה היוונית או

הנצרות.³² באמצעות עבודה מלומדת ומעמיקה הוא הראה שהתיאוריה המטפיזית של התנ"ך מבוססת על ארבעה יסודות: אדמה, מים, רוח ואש. רעיון זה מופיע בתנ"ך לפני שהוא אומץ על ידי אריסטו, ואפילו לפני שהוצע לראשונה על ידי אמפדוקלס. מכאן שהתנ"ך אינו טקסט בוסרי, "אלא דווקא יצירה פילוסופית מגובשת, מקיפה ואף מהפכנית". המאמר זכה לתשואות במכתבים רבים ששלחו הקוראים. אחד מהם שיבח את דור-שב על כך שאיפשר לנו (הקוראים היהודים) "לדעת שאין אנו עוד משרכים רגלינו בעקבות היוונים, הטוענים לכתר הראשוניות בפיתוח תיאוריה חובקת-כול של היקום".³³ דוד חזוני הוסיף כי "התורה אינה צעצוע. זהו הטקסט הרוחני המונח ביסודן של אמונת ישראל ושל הציביליזציה המערבית כולה".³⁴

הדבר נכון גם לגבי השמרנות עצמה. למשל, ב'דבר המערכת' בגיליון החמישי טען אופיר העברי בשם המערכת כי לשמרנות היהודית, או הישראלית, יש "כוח ואיכות נעלים" על מסורות שמרניות אחרות, וכי יש לה תפקיד חיוני בעיצוב השמרנות המערבית. רעיון דומה, אך הפעם של כותב חיצוני, הופיע בגיליון המיוחד לציון 50 שנה לישראל. הרב נח ויינברג, מייסד וראש ישיבת 'אש התורה' בירושלים, כתב כי "אנחנו (העם היהודי) הגדרנו את המבנה המוסרי של האנושות". הוא המשיך ואמר כי תיקון עולם הוא המטרה היהודית וכי לעם היהודי יש חובה להציע קודים מוסריים לכל האנושות. במסגרת מדור 'קריאות', לעיונים בתלמוד (שהופיע לאורך כמה גיליונות בשנים 2007–2008) הדגיש עידו חברוני, עמית במכון לפילוסופיה, פוליטיקה ודת במרכז שלם, את ייחודה של המחשבה היהודית ועליונותה על הפילוסופיה היוונית והרומית, ואמר כי "יהודה אומנם נפלה בידי רומא, אך מורשתו של רבי עקיבא ממשיכה לחרות את רישומה בקורות העולם".³⁵

במקביל הדגיש תכלת את ההיבט האוניברסליסטי של היהדות, כמו למשל במאמרו של ג'יימס דיימונד שניתח את מושג האהבה המקראי ומצא בו גישה אוניברסליסטית לאהבת האל.³⁶ מנחם קלנר, עמית במרכז שלם ואיש אוניברסיטת חיפה, הגיב במכתב ושיבח את דיימונד על שהציג חלופה לפרטיקולריסטים היהודים.³⁷ דיימונד קיבל את התגובה בשמחה והוסיף כי (לפי הרמב"ם) האל היהודי הוא למעשה "לא יהודי", ולכל בני האדם יש אותה משימת חיים שהיא הגעה לשלמות אתית ואינטלקטואלית.³⁸

האדרת המחשבה היהודית אין פירושה שהכותבים המובילים של תכלת היו מרוצים ממצבה. למעשה, תכלת שם לו למטרה לחדש את המחשבה המדינית העברית ולתת לה את מקומה הראוי. דוד חזוני כתב, למשל, כי הוגים רבים מסכימים שהיהדות הפכה לדת טכנית ונטשה את העקרונות הנבואיים שלה. הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ ז"ל היה, לדברי חזוני, הוגה המוסר היהודי שהציע את האינטגרציה המוצלחת ביותר בין מערכת המשפט, הערכים המוסריים והחזון היהודי לתיקון האדם.³⁹ ככזה, הוא ראוי להתעניינות מחודשת, ואכן מרכז שלם פרסם כמה מספריו ואוסף ממאמריו החשובים

ביותר (בעברית ובאנגלית, בעריכת דוד חזוני שכתב את עבודת הדוקטורט שלו על ברקוביץ). ברוח דומה, דניאל גורדיס (סגן נשיא בכיר ועמית במרכז שלם) פרסם בתכלת חיבור שטען שסיפור מגדל בבל מייצג את משנתו הפוליטית של התנ"ך, שכן הוא מציג את המקרה הראשון של עמיות ומראה שהאנושות "חייבת להיפרד לעמים נבדלים". לטעמו, "חזון מקראי זה נראה רלוונטי מתמיד דווקא בימינו אלה, בעידן שבו נתפסת מדינת הלאום בעיני רבים כנחלת העבר ... ההכרה בחשיבותה המכרעת של המדינה האתנית-תרבותית נטועה, כפי שראינו, בלב לבו של המקרא".⁴⁰

בתכלת קידמו גם את רעיון הייחודיות של עם ישראל, כמו למשל בשני מאמרים מאת הרב מאיר סולובייצ'יק (עורך עמית בתכלת): הראשון טוען בעד הנבחרות היהודית (על ידי אלוהים)⁴¹; השני – שחוקי הכשרות, שאין בהם היגיון נראה לעין, הגיונם הוא הדגשת ייחודו של עם ישראל וניתוקו מעמים אחרים.⁴²

שמרנות

מהי בעצם אותה שמרנות, או ניאו-שמרנות, שלפחות חלק מהכותבים והמאמרים בתכלת ניסו לקדם? עקרונות היסוד של השמרנות הם, בתמצית, אמפיריציזם (בניגוד לרציונליזם), רפורמיזם (בניגוד למהפכה) ולאומיות (בניגוד לקוסמופוליטיזם). נוסף על כך, הניאו-שמרנות מדגישה ליברליזם כלכלי ותמיכה בישראל. להבנתי, זו גרסת השמרנות שתורגמה, הותאמה והוצגה בתכלת לקורא ולשיח הישראלי.

המונח שמרנות, כמושג מובהק הראוי לבחינה, הופיע כבר בגיליון השני של תכלת (1997). אופיר העברי תיאר את משטר ברלוסקוני באיטליה ואת הלקחים שניתן ללמוד מהשמרנות האיטלקית – המאופיינת בגמישות ובאזון כוחות פוליטיים, ובעיקר בחיפוש אחר יציבות ללא עריצות.⁴³ בגיליון הבא הוא המשיך באותו קו מחשבה, וטען במאמר המערכת כי השמרנות ניצחה במדינות מערביות רבות באופן פרדוקסלי, שכן פוליטיקאים שנוטים לשמאל מקדמים כעת רעיונות של שוק חופשי.⁴⁴ עם זאת, מנהיגים שמרניים אמיתיים, כמו רייגן ותאצ'ר, ידעו היטב שהשמרנות מונחת על יסודות עמוקים יותר. כדי להתחדש, טען המאמר, השמרנות צריכה לבנות קואליציה חדשה ולחזור לרעיונות העבר שלה. כפי שהסברתי בפתח דברינו, משימת ההתחדשות וההעמקה הרעיונית הזאת, לצד בניית קואליציה רחבה, הייתה למעשה המשימה המרכזית שתכלת נטל על עצמו.

אחד הכלים העיקריים של תכלת להצגת רעיונות שמרניים וניאו-שמרניים לקורא הישראלי היה תרגום של יצירות קלאסיות לעברית, לרוב בפעם הראשונה. לדוגמה, הגיליון השני כלל תרגום למאמרו החשוב ביותר של מייקל אוקשוט (1901–1990), פילוסוף פוליטי בריטי והוגה שמרן מרכזי, "רציונליזם בפוליטיקה". חיבור זה עוסק ברציונליזם המודרני, ואוקשוט טוען כי "מכל העולמות נראה שהפוליטי

הוא הפחות מתאים לטיפול על ידי הרציונליסט – שכן הפוליטיקה טבועה עמוק במסורת ובנסיבות ארעיות".⁴⁵ הוא האשים רציונליסטים בהחלפת רעיונות מסורתיים ב"אידיאולוגיה", ובהנחה שמנגנון פוליטי יכול להחליף חינוך מוסרי ופוליטי. כפי שאמרנו, האמפיריציזם, ההפך מרציונליזם, הוא המשמש כבסיס המושגי הבסיסי של השמרנות. בהמשך לאותו קו, בגיליון הרביעי הביא תכלת לקורא הישראלי יצירה קלאסית מאת פרנסיס ג' וילסון (1901–1976), פרופסור שמרני מוביל למחשבה פוליטית בארצות הברית, שבה הוא מתאר את מה שמצא כחמשת המרכיבים החשובים ביותר של מחשבה שמרנית:⁴⁶

1. למידה מההיסטוריה מה אפשרי ומה לא, במדיניות הפנים והחוץ.
2. חשדנות בסיסית כלפי הטבע האנושי, שאינו עולה תמיד בקנה אחד עם ההיגיון.
3. אמונה כי יש סדר מוסרי גלובלי שהאדם הוא חלק ממנו, וממנו הוא יכול לגזור עקרונות מדיניות.
4. הגבלת כוח הממשלה.
5. הגנה על רכוש פרטי (הרבה לפני הקפיטליזם המודרני).

גרסה נוספת של עקרונות ניאאו-שמרניים, הנוגעים כולם לענייני מדיניות ובפרט מדיניות חוץ, הציע יונה גולדברג, עיתונאי יהודי-אמריקני, בביקורת שלו על ספרו של פרנסיס פוקויאמה (פוקויאמה התחיל כהוגה ניאאו-שמרן מוביל, אבל בספר זה שינה כיוון):⁴⁷

1. התנגדות להנדסה חברתית זוחלת.
2. אמונה שאמריקה היא כוח הפועל לטובה בעולם.
3. הכרה בכך שאין לסמוך אוטומטית על מוסדות בינלאומיים שיגנו על האינטרסים האמריקניים.
4. הכרה בכך שטבעם הפנימי של משטרים משפיע על מעמדם המוסרי, אשר בתורו אמור להשפיע על האופן שבו אמריקה מסתמכת עליהם.

הגדרה נוספת של השמרנות אפשר למצוא במאמר של אופיר העברי בגיליון החמישי, מאמר שמטרתו לחקור את השורשים היהודיים של השמרנות.⁴⁸ בלב השמרנות, הסביר העברי, נמצאת ההנחה שלבני האדם נטייה רעה מולדת, ולכן המסורת הפילוסופית השמרנית מעצבת חברה המביאה בחשבון אנשים כפי שהם. בהתאם לכך, מוסדות מסורתיים הם הכלי המרכזי לריסון הנטיות הרעות של הבריות ולמניעת כאוס. המסורת האחרת, הרבולוציוניזם, מעצבת חברה בעבור אנשים כפי שהם צריכים להיות, וטוענת שהסיבה לכך שאנשים לא מתנהגים כראוי היא מכלול מסורות

ומוסדות מיושנים שנכפה עליהם, ומכאן שהסרתם תשחרר את הטוב החבוי באנשים. "נקודת המבחן המעשית למחלוקת בין השמרנות למהפכנות", כותב העברי, "היא תמיד מידת יכולתה של התבונה האנושית לכוון את מעשי האדם". כתוצאה מכך, השמרנים רואים בניסיון המצטבר של העבר אמצעי הגנה מפני הידרדרות לשחיתות, בעוד המהפכנים רואים בו מקור לבלבול ובורות.

המחשבה והמסורת היהודית, לפי העברי, הן ביסודן שמרניות. הוא ביסס טענה זו באמצעות מגוון מובאות מהמקרא, כמה מקורות תלמודיים והתייחסות אחת מימי הביניים. בעיניו, לצד הסממנים השמרניים המשותפים עם מסורות אחרות, ליהדות יש תכונות שמרניות ייחודיות. בהתחשב בכך שהתרבות הישראלית היא העתיקה ביותר בעולם, למסורת השמרנית שלה יש "משקל ואיכות יוצאי דופן". היא אף מילאה תפקיד חיוני בעיצוב השמרנות המערבית, המסורת השמרנית המשפיעה ביותר. גילוי מחדש של המסורת היהודית השמרנית, סיכם, הוא "משימה עצומה", אך אנו עשויים לשאוב עידוד מההצלחות השמרניות הגדולות של הציונות. הוא המשיך ותיאר את התנועה הציונית כתנועה שמרנית ביסודה בטענה שהישגיה האדירים נטועים בתפיסת עולם שמרנית. מאמר נוסף בכיוון זה ניתן למצוא בגיליון השביעי, מאת דניאל פוליסר:

ישראל צריכה לשוב אל המסורת הפוליטית של הרצל ובן-גוריון, על ידי ההכרה בכך שרובנו מאמינים בלאומיות יהודית, ורוצים שישראל תמשיך לבנות ולשפר את עצמה כדמוקרטיה שמרנית – ולפיכך כמדינה יהודית.

אכן, השיח של תכלת סביב השמרנות שיקף במידה רבה את השיח שלו סביב היהדות. אם במקרה היהודי תכלת קידם את הרעיון שהציוויליזציה המערבית מושתתת למעשה על רעיונות יהודיים ומקראיים, הינה ביחס לשמרנות הוא קידם את הרעיון שלפיו הוגים יהודים וציונים, מוקדמים ומאוחרים כאחד, הם למעשה שמרנים. תהליך זה של ניכוס העבר אינו ייחודי לתכלת, או לשמרנות היהודית בכלל, והוא די נפוץ גם במחנה הנגדי. כך למשל הוגים פרוגרסיבים יהודים שטוענים שהיהדות היא למעשה סוציאליסטית, מוכונות זכויות אדם וכן הלאה. המניע כאן דומה וברור גם כן: הוכחה שיהדות ושמרנות הן אותו דבר, הפעם מנקודת המבט השמרנית, תחזק את הטענה הקוראת לאימוץ השמרנות היהודית.

"מדינת היהודים היא בראש ובראשונה רעיון", כתב חזוני בגיליון הראשון של תכלת.⁴⁹ הוא התייחס לעובדה שבמדינות אחרות המחנה השמרני הוא שמטפח את הרעיון הלאומי, "אך לישראל מעולם לא הייתה תנועה שמרנית מאורגנת". הוא הצביע על כך שהוגי דעות מערביים מרכזיים כמו סמית', ברק והאייק מעולם לא תורגמו לעברית (מאמץ שמרכז שלם ייקח על עצמו בהצלחה רבה במהלך השנים הבאות), רק המרקסיזם האנטי-לאומי תורגם. הציונות הפכה לאופוזיציה במדינת היהודים, ומכאן

ש"הציונות הפכה כעת לשמרנות".

אף שבנימין נתניהו, נציג ימין מובהק, ניצח בבחירות רק זמן קצר לפני פרסום המאמר, חזוני קבע כי המאבק התרבותי כבר הוכרע במקום אחר, ולכן "את ההידרדרות המתמשכת לעבר ישראל פוסט-ציונית יש לבלום ולהפוך בשדה הקרב הרעיוני". אותו רעיון שב ועלה בגיליון השני במאמר נוסף של חזוני, הפעם על "מדינת היהודים" של הרצל, במלאת מאה שנה לפרסומו. לדברי חזוני, הרצל היה דומה ל"שמרנים פוליטיים באומות אחרות", ולדידו הישרדותה של המדינה שזורה בכוחה הלאומי.⁵⁰ כדי לפתח כוח לאומי, המדינה היהודית תצטרך לפתח שלושה נכסים עיקריים: יזמיים, דתיים ותרבותיים. מי שמכיר את הספרות העוסקת בשמרנות יודע ששלושת היסודות הללו תואמים במידה רבה את יסודות השמרנות לדורותיה; חזוני ניסה למעשה להוכיח שהשמרנות היא שעמדה בבסיס הגותו של הרצל, ללא ספק ההוגה הציוני החשוב ביותר אי פעם. גם נתן שרנסקי, אז שר התפוצות, התייחס להרצל כשמרן: "גישתו השמרנית של הרצל בשאלת צביונה התרבותי היהודי של המדינה העתידית נדחקה הצדה בידי עמדות מהפכניות יותר, שקראו לשינוי דרמטי של היהדות ושל האופי היהודי".⁵¹

הדבר נכון גם לגבי דמויות מפתח ציוניות אחרות, כגון המשורר נתן אלתרמן, שעל אודותיו כתב המשורר צור ארליך מאמר שכותרתו "אלתרמן כשמרן": "האופציה הציונית השמרנית שמציע נתן אלתרמן ממלאת את החלל הזה (חלל העימות בין "יהדות" ל"ישראליות"). היא מציעה זהות יהודית-ישראלית, שבסיסה לאומי, ושלדת יש בה תפקיד היסטורי מכריע אך לא בהכרח אקטואלי".⁵²

חשוב לומר שניתן למצוא בתכלת גם ביקורת עצמית על השמרנות, לפעמים אף ביקורת חריפה. כזו נמצאת למשל ברשימתו של בנימין קרשטיין על ספרו של נורמן פודהורץ מ-2007 'מלחמת העולם הרביעית: המאבק הארוך באסלאם-פשיזם', ספר המגן על הניאוא-שמרנות.⁵³ הניאוא-שמרנות ספגה אז מכה תדמיתית קשה בציבור האמריקני, עקב העידוד שנתנו האינטלקטואלים המובילים שלה למלחמה נגד עיראק ב-2003. פודהורץ היה מהם, וגם בימינו הוא מהוגי הדעות הניאוא-שמרנים המובילים. קרשטיין – אחד מסגני העורכים של תכלת, כלומר כותב מתוך המערכת ולא כותב חיצוני – כתב כי "אין ספק כי הניאוא-שמרנות מצויה כעת בתקופת משבר. מלחמת עיראק הפכה את עצם המושג לכינוי גנאי בחוגים רבים" (בגרסה האנגלית נוספו באמצע המילים: "מלחמת עיראק, אשר הניאוא-שמרנים נטלו בגינה את רוב הקרדיט והאשמה, בצדק או שלא בצדק"). על פי הביקורת על הניאוא-שמרנות, היא נפלה בפח גאוותה כאשר האמינה, לאחר ה-11 בספטמבר, שהיא יכולה להביא דמוקרטיה למזרח התיכון באמצעות כוח. ספרו של פודהורץ מגן על אמונה זו, אומר קרשטיין. לפי פודהורץ יש קו ישר בין נאצים, קומוניסטים ואסלאמיסטים. זהו סיפורה של המאה העשרים: המלחמה בין חופש לעריצות. לדבריו, בשאננותה עד 11 בספטמבר

חזרה ארה"ב על אותה "מדיניות מינכן" של חיבוק ידיים לנוכח היטלר, ומכאן האובדן והנזק הקשים שנגרמו לה. הפצת הדמוקרטיה בעולם היא אכן עמדה שמרנית, לפי פודהורץ, הגם ששמרנים רבים חולקים על כך וקוראים לבדלנות אמריקנית. קרשטיין החמיא לספר על כך שהוא מפגין "קריאה מוסרית של ההיסטוריה" ועל כך שתפס את "חשיבותם העצומה של רעיונות בסכסוכים מודרניים", אך מתח ביקורת על הרטוריקה הלוהטת שלו ועל חוסר יכולתו לשכנע אף אחד מלבד אלו שכבר משוכנעים. הוא מסכם באומרו שהניאו-שמרנות היא בדרך כלל אופטימית, אולם ספרו של פודהורץ אינו כך: "בספרו שורת אווירת ייאוש שאינה הולמת את הרוח האופטימית בדרך כלל שמפגינים הניאו-שמרנים".⁵⁴

בזירה הישראלית, ביקורת על מידת התאמתה של השמרנות האמריקנית לישראל העלה בגיליון השמיני גדי טאוב, שאז עוד השתייך לשמאל הפוליטי. טאוב כתב כי

באופן דומה לאמריקה, שמרנות ישראלית נתקלת בסתירה יסודית. כמו אמריקה גם ישראל היא חברה היפר-מודרנית שענייה נשואות אל העתיד. כמו אמריקה שביקשה להקים מדינה ב"עולם החדש", כך הציונות ביקשה לייסד את ישראל בזיעת אפיו של "היהודי החדש". לכן המשפטים הקדומים של התרבות הישראלית, ממש כמו אלה של אמריקה, הם מהפכניים: החוויה המכוננת שלנו היא המהפכה הציונית. גם כאן מי שמבקש להיות שמרן נאלץ לאמץ את המהפכנות, שהיא בעצם היפוכה של עמדתו.

טאוב סיכם באומרו כי המבקש ליישם את השקפת עולמו השמרנית של אדמונד ברק בישראל חייב לחזור לרעיונות הציוניים הסוציאליסטיים, העומדים כמובן בניגוד מוחלט לרעיונות השוק החופשי הניאו-שמרניים המקודמים על ידי שלם ותכלת. באופן מעניין, המשפט האחרון הזה הושמט בתרגום לאנגלית.

הנושאים החסרים

עד כאן ניתחתי את מה שהיה קיים וגלוי בשיח שהתקיים על גבי כתב העת תכלת, אך מה לגבי מה שלא היה שם? כאשר אנו באים לנתח שיח שהתקיים בזירה מסוימת ומוגדרת היטב, חשוב להתבונן גם במה שהתרחש סביבה באותו זמן ולנסות להבין מה לא נכנס לתוכה ולשאול מדוע. אין הכוונה לנושאים טריוויאליים. למשל, אין צורך לשאול ולהסביר מדוע תכלת לא עסק באירועי הספורט או האופנה הגדולים של שנות האלפיים המוקדמות, כשם שאין טעם לתהות מדוע הוא לא טרח לסקר את החידושים האחרונים במדעי הגיאולוגיה או הנדסת החומרים. אלו, ועוד נושאים רבים אחרים, לא היו מתחומי עניינו ועיסוקו מלכתחילה. אומנם בכמה מקרים הוא התייחס לחידושים במדעי הארכיאולוגיה והגנטיקה, אך זאת מתוך המנדט המקורי שלו: בחינת ההשלכות שלהם על הבנת האדם, החברה וההיסטוריה.⁵⁵

עם זאת, יש נושאים שנכחו בשיח החברתי והפוליטי לאורך שנות קיומו של כתב העת

וכמעט ולא נמצא להם זכר בין דפיו שלו. בהקשר זה, ארבעה נושאים בולטים בהעדרם מכתב העת תכלת: הסוגיה הגאו-פוליטית (כגון ענייני הסכסוך הערבי-ישראלי והסכמי אוסלו), מוסד המשפחה, סוגיית הקיימות הסביבתית ויחסי דת ומדינה. כל הנושאים האלו רווחו ורווחים מאוד בשיח הימני-שמרני בישראל, לפחות החל מסוף העשור הראשון של המאה ה-21.

הסוגיה הגאו-פוליטית

בעת שעברתי על הגיליונות של תכלת בזה אחר זה, ציפיתי בכיליון עיניים להגיע לגיליונות של השנים 2004 עד 2006. כזכור, בדצמבר 2003 הכריז ראש הממשלה דאז, אריאל שרון, על "תוכנית ההתנתקות" מרצועת עזה וצפון השומרון, שאכן יצאה לפועל באוגוסט 2005. באותן שנים שירתתי בצבא ולא הצלחתי לעקוב אחרי גיליונות תכלת. המחקר אפשר לי להשלים פערים, והיה לי מובן מאליו שבכתב עת ימני ורעיוני מוביל אוכל למצוא כמה מאמרים מאירי עיניים על התוכנית, ועל הסוגיה הישראלית-פלסטינית בכלל. הופתעתי מאוד לגלות שלא כך היו פני הדברים. לאורך שנותיו פרסם תכלת לא מעט פריטים שעסקו ביחסים בינלאומיים באופן כללי (20 פריטים נגועו באירועים בינלאומיים אקטואליים), ביקורת נגד מוסדות בינלאומיים (84 פריטים) וכן מאמרים ופריטים אחרים על אודות המלחמה של המערב נגד הטרור האסלאמי העולמי והאסלאם הקיצוני (35 במספר). בהשוואה לאלה, מעט מאוד פריטים עסקו בסוגיה הישראלית-פלסטינית באופן ממוקד (6 בלבד, ליתר דיוק). האנומליה הזו בולטת במיוחד לאור העובדה שהנושא החם ביותר בשיח הישראלי בשנות הופעת תכלת היה הנושא הישראלי-פלסטיני.

למעשה, ניכר כי תכלת בחר בשתיקה רועמת ביחס לסוגיה. המאמר היחיד שעסק בהתנתקות עצמה היה מאמר מאת יוסי קליין-הלוי שכלל לא עסק בהתנתקות כמהלך מדיני, אלא היה מעין מכתב אזהרה לציבור הדתי-לאומי פן ישבור את כללי המשחק הדמוקרטי בעקבותיה.⁵⁶ בראיון שערכתי עימו סיפר שכאז כן היום הוא מזדהה עם המרכז הפוליטי ולאו דווקא עם השמאל או הימין; עם זאת, הוא כן ראה בתכלת, ובמרכז שלם בכלל, כר פורה לפעילות הקשורה לדימוי של ישראל בעולם. במהלך מלחמת לבנון השנייה קליין-הלוי ומיכאל אורן אף פתחו במרכז שלם מעין חמ"ל לתגובות ומידע לתקשורת הזרה באנגלית. אך לדבריו לא כולם במרכז שלם ראו את הפעילות הזאת בעין יפה. היו שם שסברו שזה תפקידו של משרד החוץ, ואילו למרכז שלם יש משימה אחרת ומחויבות למהפך רעיוני ארוך-טווח, ודבקות במשימה מעין זו דורשת לעיתים התעלמות מאירועי השעה המידיים. במבט לאחור קליין-הלוי מודה בצדקתם. ההוכחה, לטעמו, היא הצלחתם של מקימי המרכז לממש רעיון שהגו בתור סטודנטים צעירים בארה"ב, ולהקים מכללה שמרנית כנגד הזרם המרכזי של האקדמיה, וזאת במדינה אחרת וללא כל ידע או קשרים רלבנטיים מוקדמים.

לדברי פוליסר, מיעוט הכתיבה בנושא זה נעשה בכוונה תחילה. כך גם מעיד דוד חזוני. לתפיסתה של מערכת תכלת, הסוגייה הגאופוליטית ממילא נידונה לעיפה בכל כלי תקשורת אפשרי בישראל, ויצרה קיטוב כה חריף עד שהוא הפך לחלק מהגדרת הזהות של אנשים. "רצינו להגיש שמרנות הרבה יותר עבה ועשירה", אומר פוליסר, "שאינה קשורה בהכרח למחלוקת ימין-שמאל בישראל, ולכן נמנענו במתכוון מהנושא שמגדיר את הימין והשמאל בפוליטיקה הישראלית. החלוקה הנכונה בעינינו היא בין שמרנות לליברליזם, בתפיסות של כלכלה וחברה והיסטוריה וכדומה". דברים דומים שמעתי גם מאופיר העברי, שלא ראה טעם לעסוק במה ש'נקודה' ו'מקור ראשון' עוסקים בו ממילא. כך גם סבר אסף שגיב. מבחינתו המטרה הייתה "להראות שהשיח הוא הרבה יותר רחב ועמוק ויש עוד נושאים שצריך לדון בהם".

המשפחה

בעשור או שניים האחרונים, קשה להחמיץ את עיסוקן של הפובליציסטיקה והציבוריות בישראל במוסד המשפחה. לעיתים מעוררות אותו סוגיות של זכויות הלהט"ב, הפונדקאות לזוגות הומוסקסואליים, נישואין חד-מיניים וכדומה; לעיתים זה מגיע מתוך דיון על שיעור הגירושין; לעיתים הנושא הוא שיעור הילודה; ולעיתים בכלל מדברים על הרווקות המאוחרת (שמוגדרת אחרת בכל מגזר). והינה, בכל ארבעים ושישה גיליונות תכלת היו רק שלושה מאמרים שהוקדשו לסוגייה זו באופן ספציפי, מתוכם מאמר אחד מתורגם מאת הרב אליעזר ברקוביץ', שפורסם אחרי מותו. השניים האחרים עסקו בסוגייה מנקודת מבט הלכתית או תלמודית.⁵⁷ במקרים בודדים נוספים נידון הנושא אגב עניין אחר: כך במאמר שעיקרו המהפכה השיפוטית של אהרן ברק, והסוגייה המשפחתית הועלתה בו רק כדוגמה להתערבות מערכת המשפט בחיי הפרט והמשפחה, מעבר לתחום השיפוט שלה.⁵⁸ מעבר לכך, היו עוד אזכורים ספורדיים של הנושא, אך לא עיסוק מסודר ומעמיק. לשם השוואה, כבר בגיליון הראשון של 'השילוח' הוקדש אחד המאמרים הארוכים לסוגיית הלהט"ב (פרי עטו של ידידי ניר מנוסי), ומאז הנושא נידון בגיליונות רבים נוספים.⁵⁹ גם כתב העת האמריקני השמרני 'קומנטרי', ממקורות ההשראה של 'תכלת', עסק באותן שנים ולפניהן רבות בנושא המשפחה, לרבות פרסום פרווה בנושא. הנושא היחיד בתחום שקומנטרי לא עסק בו היה סוגיית הפלות, שבארה"ב יש בו מורכבות מיוחדת.

לפי העברי, בתכלת הייתה החלטה מודעת לא לעסוק בנושא הזה. אומנם חזוני והעברי היו בעלי השקפות שמרניות בנושא, אך לא כל התורמים חלקו עימם השקפה דומה – ובשקלול שאר המתחים עם התורמים הוחלט לוותר על עיסוק בסוגייה זו. גם לדעת דוד חזוני ואסף שגיב מדובר בהחלטה מודעת. לדעת שגיב התחושה הייתה שהנושא איננו "בנפשנו כשמרנים", ואינו צריך להיות כזה; הנושא הפך לנושא מפלג, מרחיק ומדיר – ואילו מחנה שמרני רחב יכול דווקא להכיל את מגמת אימוץ מודל המשפחה

בקרב זוגות להט"ב: קו המערכה הוא בין ערכי המשפחה לבין אלו המנסים לפרק את התא הזה לחלוטין, ולא על מודל אחד ספציפי טבעי. ההשתלטות של האורתודוקסיה בנוסח הרב טאו על השיח השמרני בארץ, לטעמו, הפכה את הקהילה הלהט"בית לאויב, וזה נושא שהיה צריך לשרטט דרך שמרנית אחרת לגביו, "אבל שוב נפלנו לתוך מלכודת של העתקת מודלים אמריקניים".

הסוגייה הסביבתית

סוגיית שמירת הטבע, כסוגייה פוליטית-כלכלית, עלתה בשיח המערבי כמה עשורים אחרי פרוץ המהפכה התעשייתית, כאשר החלו להתברר ההשפעה העצומה של האדם על סביבתו, וההיזון החוזר של השפעה זו על בריאות האדם עצמו. בגלגולה המאוחר יותר הפכה השיחה הזו לעיסוק בנושאים גלובליים כגון החור באוזון ומשבר האקלים. בראשית שנות האלפיים החל השיח בנושא לצבור תאוצה, וכיום הוא אחד הנושאים המרכזיים בסדר היום העולמי, לטוב ולרע.

בניגוד לשתי הסוגיות הקודמות, לא צפיתי שבתכלת יהיה עיסוק נרחב בנושא, אך כן התפלאתי לראות שלא היה בו עיסוק כמעט כלל. פרט למאמר מתורגם אחד, שביקר את המאפיינים התרבותיים של התנועה הסביבתית,⁶⁰ שני מאמרים על גנטיקה ואתיקה (כנ"ל) ועוד שתי התייחסויות במאמרי המערכת של אסף שגיב, לא היה כל עיסוק בסוגייה. לשם השוואה, בקומנטרי אכן היה עיסוק בנושא, בניסיון לייצר את האבחנה בין שמירת סביבה (Conservationism) לבין הפיכת הנושא הסביבתי למעין דת חדשה. בתכלת, לעומת זאת, לא היה כל עיסוק רציני בנושא, לכאן או לכאן.

לדברי העברי, המסתייג באופן אישי מדרכי הדיון הסביבתי כיום, גם כאן היה מדובר בהחלטה מודעת. לטעמו, זה נושא שנוטה לייצר דעות נחרצות, ולדעת המערכת לא היה צורך להיכנס לחזית הזו מאחר שחלק לא מבוטל מהתומכים נמצא במחנה שיתקשה לשאת ביקורת על הסביבתנות. לעומתו שגיב רואה בכך "הזנחה פושעת", במילותיו שלו. אף שלא היה לנושא הזה אותו משקל שיש לו היום, הוא סבור שצריך היה לכתוב עליו יותר (כאמור, הוא היה בין הכותבים הבודדים שאכן התייחסו לכך במאמריהם). לטעמו, נותרנו עתה עם הכחשת מדע מהצד השמרני-ימני אף שיש ספרות שמרנית רצינית על שמירת סביבה, כגון כתביהם של ג'ון גריי ורוג'ר סקרוטון, "וזה טרגדיה שתלווה אותנו עוד זמן רב".

דת ומדינה

עוד נושא שבלט בהעדרו הוא נושא הדת והמדינה: כשרות, מוסד הרבנות, גיור וכדומה. היה עיסוק מועט בנושא, אך ללא פרופורציה למשקלו בשיח הציבורי. לדעת העברי, עיסוק בנושא היה מכריח את תכלת להיכנס למאבק חזיתי עם הציבור החרדי

וחלק מהציבור הדתי-לאומי, ועל כתב העת היה לבחור את המלחמות שלו בתבונה. "לפעמים אני במצב שאני כמו אברהם אבינו מול כל הציבור הישראלי", הוא אומר, "ולפעמים אני עם עוד 7,000 אנשים". הדבר שונה מהותית מעיסוק פורץ דרך בנושא שלרוב הציבור עדיין אין עמדה לגביו. למשל, תכלת היה הראשון לזהות את הבעייתיות במהפכה השיפוטית של אהרן ברק ולא חשש לצאת נגדה לגמרי לבדו. עם זאת, הנושא כלל לא היה נוכח אז בשיח הציבורי וממילא גם לא היה ציבור שיתייצב נגד העמדה שקידם תכלת – בשונה מנושאי דת ומדינה למשל בהם הציבור כבר היה מחולק למחנות וממילא היו רבים שעסקו בו. גם כאן ניכר הקו העקבי של העברי שהתבטא גם בשנותיו כעורך: יש נושאים דחופים ויש נושאים חשובים, ומטרתו של תכלת הייתה לעסוק בנושאים החשובים ולא בדחופים, שבהם אחרים עוסקים במילא.

בין תכלת ללבן

במבט לאחור, מרכז שלם היה קואליציה בין שלוש גישות. כולן כיוונו ליצירת השפעת עומק ארוכת-טווח על החברה הישראלית, ברוח השמרנות כפי שמובילי המרכז הבינו אותה, אך ההבדלים האסטרטגיים היו עמוקים. הגישה הראשונה, והמקורית, הייתה שיש להקים מוסד אקדמי, מעין פרינסטון בירושלים, שיצמיח דור חדש של מנהיגים אינטלקטואלים. הגישה השנייה גרסה שיש להקים אסכולת חשיבה חדשה בישראל – מטרה שהכלים העיקריים להשגתה הם כתבי עת, הוצאת ספרים וכיוצא באלה. הגישה השלישית, שהגיעה בעיקר מצד חלק מהתורמים, הייתה שעל מרכז שלם להיות "מכון חשיבה", think tank, המכוון למדיניות מעשית.

לתפיסתו של אופיר העברי, ברמת העומק התנהל במרכז שלם מאבק בין יום לבין ברק (המאוחר יותר), ויום ניצח. העברי וחזונו, אסכולת ברק לענייננו, רצו להקים מכללה בסגנון אחר לגמרי, מוסד שלא יוכפף לקו המרכזי של האקדמיה הנוכחית מכיוון שכמעט לא ניתן לפעול בתוכה בניגוד לקו המרכזי. אכן, זו שמרנות הנוקטת דרך מהפכנית דווקא. אך גם ברק, השמרן, אמר שכאשר החברה (או האקדמיה, במקרה הזה) סוטה לחלוטין מן הדרך יש מקום למאבק מהפכני שכנגד. מבחינתם, העיקר היה ליצור מקום שמחדש חידושי מחקר, מפיץ בעולם את התפיסה ההבראיסטית, מקדם עבודות דוקטורט על הרצל ועל משנתו המדינית של המהר"ל וכדומה. לעומתם, רוב הצמרת הארגונית והתורמים היו שמרנים נוסח דיוויד יום, שנחשב לפילוסוף השמרן הראשון והיה חשדן מאוד כלפי ניסיונות לשינוי חברתי בצורה חריגה, ולכן הסתפקו במכללה "לאמנויות חופשיות" לתואר ראשון שתפעל תחת המל"ג בערוצים המקובלים.

דעה דומה שמעתי מניל קוזודוי, שהיה העורך הראשי של קומנטרי, ואפשר לומר שהוא כיום מזקני הניאו-שמרני בארה"ב. לדעתו, שמרן הרוצה לנהל מוסד שמרני חייב לדבוק בכך בעקביות עקשנית, שאם לא כן סופו שייסחף עם הכיוון

הכללי של האקדמיה. גם לפי דוד חזוני, זה המתח שהביא בסופו של דבר לפיצול במרכז שלם. "אם אתה רוצה להקים משהו חדש", אמר לי, "אתה צריך לשלוט בכל הפרמטרים, במה שלומדים ובמי שמלמד. אבל אם אתה מקים מכללה שכפופה למועצה להשכלה גבוהה, אתה כפוף למסורת הישנה של האקדמיה הישראלית, שהיא גרמנית במקור. מהות הוויכוח הייתה עד כמה צריך להתעקש על החזון המקורי המלא, ועד כמה להתפשר עם המל"ג. פוליסר אמר שאם נתעקש עד הסוף לעולם לא תהיה אוניברסיטה, ויורם אמר שאם נוותר על דברים מהותיים אולי נרצה אותם אבל זה לא יהיה מה שחלמנו עליו".

לבסוף הוכרע להקים את המכללה, שהייתה ועודנה פרויקט ענק של עשרות מיליוני דולרים. היא שאבה אנרגיות ומשאבים מכל הפעילויות האחרות של מרכז שלם, ואף הביאה לסגירת חלקם. כך גם הסביר לי פוליסר עצמו את הסיבה שהביאה לסגירת תכלת (שעלה כחצי מיליון דולר בשנה). גם לדעת שגיב, תכלת היה חלק מהפרדיגמה של מכון מחקר, והדבר לא התיישב עם המטרות החדשות של מכללה אקדמית. למרות הגישה המתונה של תכלת, ככלות הכול הוא היה כתב עת עם אג'נדה ולא כתב עת אקדמי. לנוכח סדר העדיפויות החדש, ומיתוגו של מרכז שלם כמרכז אקדמי, כתב העת נסגר בשלהי 2012.

כעבור ארבע שנים ירש אותו כתב העת השילוח. את מקומו של מכון המחקר היישומי תפס פורום קהלת. גרסה עדכנית של תוכניות העמיתים במרכז שלם אפשר למצוא כיום במידה רבה במכון ארגמן של קרן תקווה. מרכז שלם ממשיך להתקיים כמכללה המוכרת על ידי המל"ג, ואף גדלה משנה לשנה. מפאת מגבלת המקום, לא הזכרנו אזורים נוספים באקו-סיסטם שהתהווה מאז שנות ה-90, הקשורים גם הם להיבטים שונים של השמרנות: מתנועת מנהיגות יהודית של פייגלין, דרך המרכז לקידום כלכלי וחברתי של דניאל דורון, ועד למופעים חדשים יותר כגון המכללה למדינאות, המכון לאסטרטגיה ציונית ועוד. עם כל הקושי להוכיח קשרים סיבתיים בין תופעות היסטוריות, אני חושב שניתן לטעון, עם כל הזהירות המתבקשת, שטביעות האצבעות של תכלת ומרכז שלם נמצאות בכל המקומות הללו, במידה כזו או אחרת.

האם תכלת, בהקשר זה, היה חזירה של הוגים אמריקנים לשיח הישראלי, או שמא תנועה עממית אותנטית של הוגים ישראלים שצמחו מלמטה בתמיכה של הוגים אמריקנים מנוסים יותר, ומימון אמריקני כמובן? האם, אלמלא תכלת ומרכז שלם והתמיכה הכספית שמעבר לים, הייתה המציאות המקומית והבינלאומית מעוררת בישראל תנועה שמרנית יהודית, גם אם בעלת גוון שונה?

אני מאמין שהתשובה היא גם וגם. מצד אחד, אין ספק שתכלת הייתה השפעה ניכרת, לכל הפחות על האליטה האינטלקטואלית בישראל, ובפרט זו שצמחה בימין בעשורים האחרונים. מצד שני, אי אפשר להתעלם מתהליכים היסטוריים שדחפו

שינוי פרדיגמטי בחברה הישראלית עוד לפני תכלת, או במקביל ובלי קשר אליו. לדוגמה, תוכנית הייצוב הכלכלית של 1985 ניערה את המשק הישראלי והחלה את תהליך ההיפתחות שלו, פשוט בגלל כורח המציאות ופשיטת הרגל של השיטה הכלכלית הבן-גוריונית. באותו אופן, הכישלון המהדהד של תהליך אוסלו, והכישלון המהדהד אף יותר של תוכנית ההתנתקות, גרמו להתפכחות רבתי בחברה הישראלית ולתזוזה מאסיבית ימינה, ששום מאמר או ספר אינם יכולים אפילו לחלום לייצר. ברמת העומק התרבותית, תנועת התשובה לעבר היהדות המסורתית החלה בישראל כבר בשנות ה-70, חלקה תנועת תשובה של ממש והצטרפות לחברה החרדית, וחלקה תשובה "רכה" יותר בדמות שיבה לארון הספרים היהודי ולמסורתיות במגוון אופנים. קשה לומר שלקרון תקווה, למרכז שלם או לתכלת הייתה השפעה על אחד מן התהליכים הללו.

ואולי זהו עניין של תזמון: תכלת יצר שיח שהיה לו קהל קשוב בזמן הנכון, בעידן של פקיעת עיניים ושאלות שחיפשו תשובות. ייתכן שאם היה מופיע עשר שנים מוקדם או מאוחר יותר הוא לא היה נתפס כרלבנטי. במובן זה, תכלת היה אירוע מכונן בשיח הרעיוני בישראל. בסיום שיחתנו אמר לי דוד חזוני שתכלת היה "רגע מדהים בהיסטוריה הישראלית, כשכל המלומדים האלו יצרו קהילה אינטלקטואלית". 25 שנה לאחר פרסום הגיליון הראשון של תכלת, פרי מוחם הקודח של סטודנטים צעירים בפרינסטון, אותה קהילה אינטלקטואלית היא כבר תנועה של ממש. אכן, לרעיונות יש השלכות.

-
1. הראיונות התקיימו במהלך שנת 2021 עם האישים האלה: אסף שגיב, אופיר העברי, דניאל פוליסר, יוסי קליין-הלוי, סטיוארט שני, דוד חזוני, ניל קרדווי, רוג'ר הרטוג, מארק גוטליב, אדם הופמן, שולה בהט.
  2. Emma Green, "It's a Weird Time to Be Young and Conservative," *The Atlantic*, December 29, 2019. הקשר בין כתבי העת נשמר עד היום. כך, למשל, אחד המממנים הגדולים של שניהם הוא בוגר סטנפורד ואחד מיזמי הטכנולוגיה הבולטים של דורנו פיטר תיל, מייסד PayPal ומן המשקיעים הראשונים בטסלה וב-SpaceX.
  3. ראו דניאל דורון, "בתגובה למדינת היהודים: הדור הבא", *תכלת* 6 (חורף תשנ"ט 1999), עמ' 57-60; סם פלצמן, שם, עמ' 157-160; דניאל פוליסר, "מיסוי וטעייה", *תכלת* 15 (סתיו תשס"ג), עמ' 21-28.
  4. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press, 1992.
  5. Yoram Hazony, *The Jewish State: The Struggle for Israel's Soul*, New York: Basic Books, 2000. למען ההגינות האינטלקטואלית יש לציין שהשמרנות הקלאסית היתה חשדנית מאוד כלפי התעוררות הלאומיות בשלהי במאה ה-19, שנתפסה כתנועה מהפכנית. רק החל משנות ה-50 התמוזגו שתי התנועות, אך אין כאן המקום להאריך בדבר. להרחבה ראו Jonathan Rynhold, "In Search of Israeli Conservatism," *Journal of Political Ideologies* 7, no. 2 (2002): 199-220.
  6. Binyamin Netanyahu, *A Place Among the Nations: Israel and the World*, New York: Bantam Books, 1993. הגרסה העברית פורסמה כעבור שנתיים, בעת שנתניהו היה יו"ר האופוזיציה: בנימין נתניהו, מקום תחת השמש: מאבקו של עם

תשנ"ט, עמ' 3-6.

24. הלל פרדקין, **תכלת** 6 (חורף תשנ"ט), עמ' 161-164.

25. אסף ענברי, "המשקפיים העכורים של ישעיה ברלין", **תכלת** 23 (אביב תשס"ו), עמ' 98-72.

26. יהושע ברמן, "המהפכה השוויונית של המקרא", **תכלת** 37 (סתיו תש"ע), עמ' 59-39.

27. פנינה עוז-זלצברגר, "שורשים יהודיים של הרפובליקה המודרנית", **תכלת** 13 (סתיו תשס"ג), עמ' 130-89.

28. דוד גלרנטר, "בנימין דישראלי, אבי השמרנות המודרנית", **תכלת** 21 (סתיו תשס"ו), עמ' 110-88.

29. יורם חזוני, "היהדות והמדינה המודרנית", **תכלת** 23 (אביב תשס"ו), עמ' 53-39.

30. Jason P. Rosenblatt, *Renaissance England's Chief Rabbi: John Selden*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

31. סטיבן גרוסבי, "לגלות מחדש את ג'ון סלדן", **תכלת** 29 (סתיו תשס"ח), עמ' 136-132.

32. איתן דור-שב, "נשמה של אש", **תכלת** 26 (חורף תשס"ז), עמ' 64-31.

33. בנצי כהן, **תכלת** 27 (קיץ תשס"ז), עמ' 9.

34. דוד חזוני, "פרשנות וזולה", **תכלת** 6 (חורף תשנ"ט), עמ' 220-224.

35. עידו חברוני, "ברית מילה כמורד", **תכלת** 28 (קיץ תשס"ז), עמ' 73-61.

36. ג'יימס דיימונד, "עוזה כמוות אהבה: אזהרה מקראית", **תכלת** 44 (קיץ תשע"א), עמ' 89-74.

37. מנחם קלנר, **תכלת** 45 (סתיו תשע"ב), עמ' 4-3.

38. ג'יימס דיימונד, שם, עמ' 9-7.

39. דוד חזוני, "על אליעזר ברקוביץ ותורת המוסר היהודית", **תכלת** 11 (סתיו תשס"ב), עמ' 142-106.

40. דניאל גורדיס, "מתכונתה ומשמעותה של ההיסטוריה המקראית", **תכלת** 45 (סתיו תשע"ב), עמ' 89-75.

41. מאיר סולובייצ'יק, "האם יש מקום לשואה?", **תכלת** 19 (אביב תשס"ה), עמ' 102-88.

42. מאיר סולובייצ'יק, "חגבים, ג'רפות והמסתורין של הכשרות", **תכלת** 26 (חורף תשס"ז), עמ' 117-91.

43. אופיר העברי, "הנסיך החדש: סילביו ברלוסקוני והמסורת השמרנית האיטלקית", **תכלת** 2 (אביב תשנ"ז), עמ' 121-82.

44. אופיר העברי, "טוני בלייר וטורים אחרים", **תכלת** 3 (חורף תשנ"ח), עמ' 6-3.

45. מייקל אוקשוט "רציונליזם בפוליטיקה", מאנגלית: דוד בן-נחום, **תכלת** 2 (אביב תשנ"ז), עמ' 154-122.

ישראל לעצמאות, לביטחון ולשלום, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1995.

7 William Zinsser, *On Writing Well*, 1976.

8. אסף שגיב, "הבעיה היהודית של ג'ורג' שטיינר", **תכלת** 12 (אביב תשס"ב), עמ' 157-133.

9. ג'ורג' שטיינר, "על ג'ורג' שטיינר – מכתב למערכת", **תכלת** 15 (סתיו תשס"ד), עמ' 3.

10. אסף שגיב, "תוגתו של השמאל הרדיקלי", **תכלת** 38 (חורף תש"ע), עמ' 108-76.

11. דוד חזוני, "חורבות הזיכרון", **תכלת** 16 (חורף תשס"ד), עמ' 24-13.

12. אמנון בן-תור, "ארכיאולוגיה מקראית", **תכלת** 18 (סתיו תשס"ה), עמ' 8-6.

13. מיכאל אורן, "מי רצה במלחמת ששת הימים?", **תכלת** 7 (אביב תשנ"ט), עמ' 75-41; מיכאל אורן, "ההתקפה על 'ליברטי': סגירת תיק", **תכלת** 9 (אביב תש"ס), עמ' 105-82; מיכאל אורן, "לוי אשכול: גיבור נשכח", **תכלת** 14 (אביב תשס"ג), עמ' 66-25.

14. יהודה יפרח, "הכרוניקה – מה קורה כאן", **השילוח** 21 (תשרי תשפ"א), עמ' 38.

15. אולין גורדון, "אקטיביזם שיפוטי והדיון שאיננו", **תכלת** 3 (חורף תשנ"ח), עמ' 77-44; אולין גורדון, "איך איבדה הממשלה את זכותה לייצוג משפטי", **תכלת** 4 (קיץ תשנ"ח) עמ' 92-57. בדוא"ל שקיבלתי ממנה היא כתבה שכאשר תכלת התחיל להתנגדות לאקטיביזם השיפוטי היה דעת מיעוט, אם כי לתחושתה בית המשפט עצמו הוא שהביא בהתנהלותו להתפשטות העמדה הזאת.

16. ברצוני להודות במיוחד לעטרה לוברבוט מקן תקווה שהשאילה לי גיליונות מספריית הקרן, למיכאל בן-עמי מהספרייה של מרכז שלם שעזר לי למצוא גיליונות רבים, ולדניאל פוליסר שהשלים בעבורי את הגיליונות החסרים.

17. חוק בנימין זאב הרצל (ציון זכרו ופועלו), ה'תשס"ד 2004.

18. ג'מאל זחאלקה, **תכלת** 6 (חורף תשנ"ט), עמ' 97.

19. יוסי קליין-הלוי, "מלחמה וכפרה", **תכלת** 18 (סתיו תשס"ה), עמ' 23-9.

20. אהרן רוז, "החרדים: כתב הגנה", **תכלת** 25 (סתיו תשס"ז), עמ' 61-34.

21. עידו חברוני, "הסיפור שאינו נגמר", **תכלת** 23 (אביב תשס"ז), עמ' 135-130.

22. יורם חזוני, "המקור היהודי למסורת האי-ציות המערבית", **תכלת** 4 (קיץ תשנ"ח), עמ' 56-14.

23. אופיר העברי, "קץ הלאומיות?", **תכלת** 5 (סתיו

46. פרנסיס ג'יי ווילסון, "הרוח השמרנית בפוליטיקה", מאנגלית: דוד בן-נחום, **תכלת** 4 (קיץ תשנ"ח), עמ' 122-106.
47. יונה גולדברג, "חשבון הנפש של פוקויאמה", **תכלת** 27 (אביב תשע"ז), עמ' 158-152. הוא מתייחס לספר Francis Fukuyama, *America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neo-Conservative Legacy*, New Haven: Yale University Press, 2006.
48. אופיר העברי, "דרך ארץ: מקורותיה של השמרנות הישראלית", **תכלת** 5 (סתיו תשנ"ט), עמ' 82-34.
49. יורם חזוני, "קץ הציונות?", **תכלת** 1 (קיץ תשנ"ז), עמ' 64-79. בתרגום לאנגלית נוספה המילה "פוליטי": "The Jewish state is first and foremost a political idea"
50. יורם חזוני, "מאה שנה למדינת היהודים", **תכלת** 2 (אביב תשנ"ז), עמ' 13-37. בתרגום לאנגלית הושמטו המילים "אומות אחרות".
51. נתן שרנסקי, "הפסיפס של הרצל", **תכלת** 20 (קיץ תשס"ה), עמ' 68-82.
52. צור ארליך, "אלתרמן כשמרן", **תכלת** 27 (אביב תשס"ז), עמ' 80-106.
53. Norman Podhoretz, *World War IV: The Long Struggle Against Islamofascism*, Doubleday,
- 2007.
54. בנג'מין קרשטיין, "נאום ההגנה של הניאו-שמרנות", **תכלת** 32 (קיץ תשס"ח), עמ' 117-124.
55. כגון שני מאמרים מאת ליאון קאס: "השיבוט ועתיד האנושות", **תכלת** 12 (אביב תשס"ב), עמ' 24-50; "לשמור על אנושיות החיים: המדע, הדת והנשמה", **תכלת** 32 (קיץ תשס"ח), עמ' 19-31. בסך הכול 26 פריטים עסקו במדע וטכנולוגיה, כ-4% מסך כל הפריטים.
56. יוסי קליין-הלוי, "היום שאחרי ההתנתקות", **תכלת** 20 (קיץ תשס"ה), עמ' 22-26.
57. אליעזר ברקוביץ', "האתיקה של המין", **תכלת** 11 (סתיו תשס"ב), עמ' 166-192; מאיר סולובייצ'ק, "התיאולוגיה של האם היהודייה", **תכלת** 22 (חורף תשס"ו), עמ' 60-73; עידו חברוני, "גברים מבבל, נשים מארץ ישראל", **תכלת** 29 (סתיו תשס"ח), עמ' 89-104.
58. אוולין גורדון, "שופטים ללא גבולות", **תכלת** 10 (חורף תשס"א), עמ' 65-94.
59. ניר מנוסי, "לאהוב את השונה", **השילוח** 1 (תשרי תשע"ז), עמ' 95-116.
60. סטיבן אסמה, "המצפון הדואב של הירוקים", **תכלת** 39 (אביב תש"ע), עמ' 31-35.